

Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)
Cilt: 7, Sayı: 14, Eylül 2020, s. 1-36, ISSN: 2148-2527

Journal of Harput Studies, Vol. 7, Issue 14, September 2020, pp. 1-36

Araştırma Makalesi/Research Article

16. YÜZYILDA MUŞAR NAHİYESİ

The Mushar District in the 16th Century

Enver ÇAKAR*

Geliş/Received: 23.09.2020

Kabul/Accepted: 30.09.2020

Öz

Muşar, Fırat Nehri kıyısında yer alan ve Ortaçağlarda Muşar ve Masara adlarıyla bilinen bir kaledir. Bu kaleden adını alan Muşar Nahiyesi 16. yüzyılda Malatya Sancağı'na bağlıydı. Nahiyeyi oluşturan köylerden Ataf'ta kelek, Rabat'ta ise gemi işletmesi vardı. Fırat'ın iki yakası arasındaki nehir taşımacılığı da bu köylerdeki gemi ve kelekler vasıtasıyla yapılmaktaydı. Dolayısıyla Muşar, Malatya'dan Harput ve Keban'a, oralardan da Diyarbakır ve Erzincan'a ulaşan yolların bağlantı noktaları üzerinde yer alıyordu. Nahiyeye adını veren kale ise nehrin her iki yakası arasındaki geçişleri denetleyen önemli bir garnizon görevini üstlenmişti.

Muşar Nahiyesi'nde 1530'da 15 köy ve 23 mezra, 1560'ta ise 16 köy ve 25 mezra bulunmaktaydı. Köylerin en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Köy ve mezralardan sağlanan vergi gelirlerinin yarısı 1530'da malikâne adıyla vakıf ve mülklere, diğer yarısı da divanı adıyla has veya tumar olarak tevcih edilmişti. Yine rüsum-ı örfiyesi de devlet veya temsilcileri tarafından toplanıyordu. Fakat 1560'ta çoğu malikâne hisselerine de devlet adına el konulmuştur.

Muşar Nahiyesi köyleri nüfus yoğunluğu bakımından farklılıklar gösteriyordu. Boyahane, gemi ve kelek gibi işletmelere sahip olan köyler ile zaviyesi olan köyler nüfus bakımından kalabalık olan yerleşmelerdi. Bu açıdan Ataf, Berete, Rabat ve Şeyh Hasanlu köyleri diğer köylere nazaran daha fazla gelişmişti.

Bu çalışmada Malatya Sancağı tahrir defterleri ışığında Muşar Nahiyesi'nin idarî yapısı, köylerinin nüfusu ve ekonomik kaynakları ile vakıf ve mülkleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Muşar, Malatya, Baskil, Elazığ, nahiyeye*

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ecakar@firat.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-2601-2013>

Abstract

Mushar known as Minşar and Masara in the Middle Ages is a castle located on the banks of the Euphrates River. The district (nahiya) of Mushar, named after this castle, was bound to the Sanjaq of Malatya in the 16th century. There was a boat (kelek) in Ataf, one of the villages that made up the district, and a ship management in Rabat. River transportation between the two sides of the Euphrates was also carried out by the ships and boats (kelks) in these villages. Therefore, Mushar was located on the connection points of the roads from Malatya to Harput and Keban, and from there to Diyarbakır and Erzincan. The castle, which gave its name to the district, was an important garrison controlling the passages between both sides of the river.

There were 15 villages and 23 hamlets in 1530 and 16 villages and 25 hamlets in 1560 in Mushar district. The most important livelihood of the villages was agriculture and animal husbandry. Half of the tax revenues obtained from villages and hamlets were assigned to foundations and properties as malikâne in 1530, and the other half as private or timar with the name of divani. Again, the rüsûm-ı örfiye was collected by the state or its representatives. However, in 1560 most of the malikâne shares were also seized on behalf of the state.

The villages of Mushar district differed in terms of population density. Villages with businesses such as dyehouse, ship and scaffolding, and villages with lodges were settlements that were crowded in terms of population. In this respect, Ataf, Berete, Rabat and Şeyh Hasanlu villages were more developed than other villages.

In this study, the administrative structure of Mushar District, population and economic resources of the villages, foundations and properties were examined in the light of the sanjaq of Malatya tahrir registers.

Keywords: *Mushar, Malatya, Baskil, Elazığ, district*

Giriş

Ortaçağda adından daha ziyade “Minşar¹” ve “Masara²” olarak bahsedilen ve bugün Elazığ’ın Baskil ilçesi sınırları içinde yer alan Muşar Kalesi,

¹ El-Hamevî, Minşâr’ı Fırat Nehri’ne yakın bir kale olarak tarif etmekte ve kelime manasının da “ahşap kesen alet” olduğunu ifade etmektedir (bkz. Yakut bin Abdullah el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, c. 5, Beyrut, 1977, s. 210). Şemseddin Sami de minşâr kelimesinin Arapça olduğunu ve “destere, bıçkı” anlamında kullanıldığını belirtmektedir (bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 1416).

² Abû’l-Farac, Masara’yı Briha Dağı’nda bir kale olarak tarif etmektedir. Ayrıca Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev vefat edince yerine oğlu İzzüddin Keykavüs’ün hükümdar olduğunu ve kardeşi Alaeddin Keykubad’ı yakalatarak Mar Ahron Manastırı’nın altındaki Masara Kalesi’ne kapadığını, daha sonra İzzüddin Keykavüs’ün 1219’da vefatı üzerine de hapisten çıkartılarak hükümdarlığa geçirildiğini belirtmektedir. Bkz. Gregory Abû’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû’l-Farac Tarihi*, c. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yayınları, Ankara, 1987, s. 491, 504-505.

Fırat vadisinin çok önemli bir noktasında, vadinin hem yukarı bölgesini hem de aşağı akış yönünü görebilecek stratejik bir bölgede ve sırtı Abdulvahap Dağı'na dayalı olarak inşa edilmiştir³.

Bu kaleden adını alan ve çalışmanın konusunu oluşturan Muşar Nahiyesi⁴ ise, 1516'da Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır Seferi sırasında, Malatya ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine geçmiş⁵ ve Malatya Sancağı'nın sınırları içinde yer almıştır. Bundan dolayı çalışmanın temel kaynaklarını da Malatya Tahrir Defterleri oluşturmaktadır.

Osmanlı idaresine geçtikten sonra Muşar'ı da kapsayan Malatya'daki ilk nüfus ve arazi sayımı⁶ 1519 yılında tamamlanmıştır. Sayım neticelerinin yer aldığı "mufassal" defteri günümüze ulaşmamıştır. Fakat T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda (BOA) bu sayımın icmalini ihtiva eden iki ayrı defteri bulunmaktadır ki, bu defterler anılan arşivde Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi'nde (MAD) 3332 ve 15450 numaralarla kayıtlıdır. Ersin Gülsoy tarafından yayımlanmış olan bu defterlerde⁷, Muşar Nahiyesi'ne ait özet bilgiler de yer almaktadır⁸.

³ Orhan Tuğrulca, <https://malatyahaber.com/haber/musar-kalesi/>, erişim: 20.08.2020

⁴ Sözlükte "taraf, cihet, yöre, kenar, bölge" anlamlarına gelen nahiyeye kelimesi Osmanlı idarî sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yöreyi ve hatta semti ifade eder. Tanzimat'tan sonra daha çok kazadan küçük idarî birimler için kullanılmıştır. Nahiyeye konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Şahin, "Nahiye", *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 306-307.

⁵ Malatya'nın Osmanlı hâkimiyetine alınışı ve ilk idari taksimatı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Gökür Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya, 2002, s. 37-40, 46-47.

⁶ Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen yerlerde gelir kaynaklarını tespit etmek amacıyla genel sayımlar yapılırdı. Bu sayımlar çerçevesinde, vergi verebilecek nüfus, ekilebilir araziler, ziraî mahsuller, sahip olunan hayvan miktarları, boyahane, değirmen, iskele vb. gelir getiren bütün unsurlar tespit edilerek defterlere kaydedilirdi. "Mufassal" denilen bu ayrıntılı defterlerden başka, vergi gelirlerinin ne şekilde taksim ve tevzi edildiğini gösteren "icmal" (özet) defterler ile vakıf ve mülklerin gelir kaynaklarını gösteren ayrı defterler de hazırlanırdı ki, bütün bu defterlere genel manada "Tahrir Defteri" denirdi. Osmanlı Devleti'nde tahrir geleneği ve tahrir defterleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, c. 39, İstanbul, 2010, s. 425-429; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, 22, Ankara, 1991, s. 429-439; Halil İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, Ankara, 1987; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990: Bildiriler*, İstanbul, 1991, s. 149-155; H. W. Lowry, *Studies in Defterology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, İstanbul, 1992; Fatma Acun, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, İstanbul, 2000, s. 319-332.

⁷ Ersin Gülsoy, *Malatya Divriği ve Darende Sancakları'nın İlk Tahriri (1519)*, Fenomen Yayıncılık, 2009.

⁸ Bkz. BOA, MAD 3332, s. 10, 12; BOA, MAD 15450, s. 21-22.

Malatya'nın ikinci tahriri 1530 yılında tamamlanmıştır. Bu tarihte yapılan tahrir ait verileri içeren mufassal defteri adı geçen arşivde Tahrir Defterleri Tasnifi'nde (TD) 408 numara ile kayıtlıdır. Bu defterde herhangi bir tarih bulunmamakla birlikte, veriler 937 tarihli icmal ve evkaf defterleriyle bire bir örtüşmektedir⁹. Bahsedilen her iki defter de yine aynı arşivde ve Tahrir Defterleri Tasnifi'nde 156 ve 163 numaralarla kayıtlıdır. Bunlardan 156 numaralı defter evkaf defteri, 163 numaralı olanı ise tımar sahiplerini gösteren bir icmal defterdir. Mufassal defterde Muşar Nahiyesi'ne ait veriler 203-218. varaklar arasında yer almaktadır. Bu dönemin tahrir sonuçlarını yansıtan bir muhasebe defteri (TD 387) de arşiv idaresince dizin ve tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır¹⁰. Muşar Nahiyesi bu defterin 905-906. sayfalarında yer almaktadır.

Malatya Sancağı'nda 1548 yılı başlarında (20 Zilhicce 954) tamamlanan bir tahririn yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bu tahrir verilerini içeren mufassal defteri bulunmamakla birlikte, Osmanlı Arşivi'nde Tahrir Defterleri Tasnifi'nde 257 numarada kayıtlı bir icmal defteri vardır. Bu defterde Muşar Nahiyesi köy ve mezralarının vergi gelirleri de özet olarak yer almaktadır¹¹.

Bu tarihten sonra, H. 966 (1559-1560) yılında Malatya ile birlikte Muşar Nahiyesi'nin de dördüncü kez genel tahriri yapılmıştır. Tahrir verilerinin kaydedildiği mufassal defteri Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde (TK) 136 numarayla kayıtlı bulunmaktadır. Bu defterde Muşar Nahiyesi'ne ait veriler 59-66. varaklar arasında yer almaktadır¹². Bu tarihte yapılan tahririn sonuçlarını içeren aynı arşivde bir icmal defterinin (TK 307) yanı sıra Osmanlı Arşivi'nde (BOA) 323 numarayla kayıtlı bir evkaf ve emlak defteri ile 324 numarayla kayıtlı padişah haslarını gösteren başka bir icmal defteri daha vardır.

Malatya Sancağı'nın bundan sonraki dönemlere ait verilerini içeren başka tahrir defteri mevcut değildir. Dolayısıyla 16. yüzyıla ait veriler 1560

⁹ Malatya üzerine kıymetli bir çalışma yapış olan Göknur Göğebakan da defterin tarihini 1530 olarak tespit etmiştir. Bkz. Göğebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, s. XX.

¹⁰ Bu defterde hangi tarihte hazırlandığına dair bir kayıt yoktur. Arşiv idaresince dizin ve tıpkıbasım olarak yayımlanmış ve 1530 olarak tarihlendirilmiştir (bkz. *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)*, II, *Dizin ve Tıpkı Basım*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997). Fakat Göğebakan defterdeki bir hükümden hareketle, TD 387'yi 926 (1519-20) olarak tarihlendirmiştir (bkz. *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası*, s. XIX).

¹¹ Bkz. BOA, TD 257, s. 12-13.

¹² Bu defter, yeni Türk alfabesine çevrilerek yayımlanmıştır. Bkz. Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Ankara, 1983.

yılı ile sonlanmaktadır. Fakat Memlûkler'den alınan sancaklarda 1570, 1584 ve 1590'lı yıllarda da genel tahrirlerin yapıldığı bilinmektedir¹³. Dolayısıyla Malatya'nın bu tahrirler dışında tutulmuş olması pek mümkün olamayacağına göre, bu dönemlere ait defterlerin günümüze ulaşmadığı söylenebilir.

16. yüzyılda Muşar Nahiyesi'nin coğrafi sınırları, kuzeyden, batıdan ve kısmen güneyden Fırat Nehri ile kesilirken, kuzeydoğuda Çemişgezek Sancağı'na, doğuda Harput Sancağı'na, güneyde ise Malatya Kazası'nın Kömri (Gömü) Nahiyesi'ne dayanıyordu¹⁴. Nahiyeyi oluşturan toprakların mühim bir kısmı bugün Elazığ'ın Baskil ilçesinin, kuzeyinde yer alan kısmı ise Keban ilçesinin sınırları içinde yer almaktadır.

1. İdari Yapı

Muşar Nahiyesi'nin 1530 yılında toplam 15 köyü ve 23 mezrası, 1560 yılında da 16 köyü ve 25 mezrası bulunmaktaydı. Rabat¹⁵ Köyü, bir nevi nahiyenin merkezi gibiydi. Burada kalenin¹⁶ yanı sıra bir boyahane ve iskenlenin de bulunması, Rabat'ı diğer yerleşim yerlerine nazaran avantajlı konuma getirmiştir.

Muşar Nahiyesi'nin Malatya Sancağı'na bağlı olması da oldukça dikkat çekmektedir. Çünkü bu coğrafi bölge Fırat Nehri ile kesildiği için Malatya arazisi ile karasal bağlantıya sahip değildir. Buna karşın, Harput Sancağı arazisi ile bağlantısını tamamen kesecek coğrafi bir engel (dağ, vadi ve nehir gibi) de yoktur. Öyle ise neden böyle bir idari yapı uygulandığı hususu sorgulanmaya muhtaçtır. Her şeyden önce, Osmanlı öncesinde nahiyeyi

¹³ Halep, Hama, Humus, Şam ve Trablusşam tahrirleri için bkz. Mehmet Mehdi İlhan, "The Ottoman Archives and Their Importance For Historical Studies: With Special Reference to Arab Provinces", *Belleten*, LV/213, Ankara, 1991, s. 433-438.

¹⁴ Bkz. Yinanç, Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri*, s. XV'de yer alan Malatya Sancağı İdari Bölünüş Haritası; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK yayınları, Ankara, 1998, s. 36'da yer alan Harput Sancağı Haritası.

¹⁵ Aslı "Ribât" olup, yöresel olarak "Rabat" şeklinde telaffuz olunmaktadır. Bunlar, Ortaçağ İslam Dünyasında sahillerde veya kara sınırlarında savunma hattı oluşturacak şekilde inşa edildikleri gibi, İslamlaşmanın sağlanmasından sonraki dönemlerde kervanların yol güvenliğini ve konaklama ihtiyaçlarını sağlayan birer kervansaray olarak da kullanılmışlardır (İsmail Yiğit, "Ribât", *DİA*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 76-79). Fakat Tuncer Baykara farklı bir yaklaşım ortaya koyarak ribatın, hudut, uç karakolu ve yol güvenlik kapısı gibi anlamlar içerdiğini, rabatın ise, aynı imla ile yazılmasına rağmen karakolla veya güvenlikle değil, Ortaçağ şehriyle ilgili bir kavramdan çıktığını belirtmektedir. Bkz. T. Baykara, *Ribât ve Rabât*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Marmara Üniversitesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 127. Yukarı Fırat Havzası'ndaki Rabat Kaleleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Korkmaz Şen, "The Rabat Castles-Upper Euphrates Basin as a Sample", *Düşünce ve Edebiyat Tarih Araştırmaları*, Hiperyayın, İstanbul, 2019, s. 312-333.

¹⁶ Muşar Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz Şen, Mustafa Balaban, "Baskil İlçesi'nin Tarihi Kaleleri", *Her Yönüyle Baskil*, c. 1, Elazığ, 2020, s. 51-56.

oluşturan arazinin, Malatya ile birlikte Memlük idaresinde, buna karşın doğusunda kalan arazilerin ise önce Akkoyunlu, sonrasında ise Safevi devletinin idaresinde olması, doğal olarak bu şekilde bir bölünmeyi zorunlu kılmıştır. Belli ki Memlükler Muşar Kalesi'ne sahip olmak suretiyle Fırat Nehri'nin her iki yakasını kontrolleri altında tutmaya çalışmışlardır. Ayrıca, coğrafi yakınlık da önemlidir. Nitekim burada bulunan köyler halkı, bugün olduğu gibi, bütün ekonomik faaliyetlerini Malatya'da icra ediyorlardı. Yine ulaşım imkânının daha kolay olması sebebiyle, Malatya adli ve idari bakımlardan bölge halkı için Harput'a nazaran daha avantajlı bir konumdaydı. Öte yandan nüfus yapısı bakımından da Harput ile Malatya'nın sınırı Muşar'da kesiliyordu. Çünkü Harput'un batısında bulunan ve bugün Elazığ'ın Baskil ilçe topraklarının önemli bir kısmını oluşturan alanda (Hersini Nahiyesi) Cihanbeyli olarak da adlandırılan Herdi, Zeyve ve Parçikan aşiretleri yaşıyordu ve bunlar idari olarak Harput Sancağı'na bağlıydı¹⁷.

Tablo-1: Muşar Nahiyesi'nin Köy ve Mezraları (1530-1560)¹⁸

	Köyler		Mezralar	
	1530	1560	1530	1560
1	Ataf	Ataf	Bahrili	Bahri
2	Bal Hasan	Berete	Baş Viran	Bal Hasan
3	Berete	Dirican	Bertek	Baş Viran
4	Dirican	Engüzek	Cemaleddin	Bertek
5	Engüzek	Horik	Çırtlık	Birmülk
6	Horik	Husiye	Gökdin	Cemaleddin
7	Husiye	Kâfir Viranı	İn Pınarı	Çırtlık
8	Mağruni	Mağruni	Kâfir Viranı	Gökdin
9	Mektefi	Mektefi	Kalyesi	İn Pınarı
10	Öyük	Öyük	Kara Ağaç	Kalyesi
11	Rabat	Perzelü	Kayacuk	Kanuk
12	Söğdin	Rabat-1 Muşar	Kuyucak-1 Sufla	Kara Ağaç

¹⁷ Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 85-87. Bu aşiretler hakkında bilgi için ayrıca bkz. Enver Çakar, "Osmanlı Döneminde Harput'ta Kırsal Yerleşme: Baskil Örneği", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, Elazığ, 2013, s. 111-118.

¹⁸ BOA, TD 408, s. 203-218; TK 136, vrk. 59-66.

13	Şeyh Hasanlu	Söğdin	Kuyucak-ı Ulya	Kayacık
14	Tabkırar	Şeyh Hasanlu	Masruni	Kuyucak-ı Sufla
15	Zırkı	Tabkırar	Melte	Kuyucak-ı Ulya
16		Zırkı	Merdesi	Masruni
17			Norşun	Malte
18			Örik	Merdesi
19			Perzelü ¹⁹	Norşin
20			Salkin	Örik
21			Tay Hatun	Salkin
22			Veledi	Tay Hatun
23			Vengök	Tayi
24				Veledi
25				Vengök

Muşar Nahiyesi'ni oluşturan köylerden Tabkırar (Topkıran) ve Zırkı (Gökbelen) bugün Elazığ'ın Keban ilçe sınırları içinde yer alırken²⁰, Ataf (Kumlutarla), Bal Hasan (Mal Hasan/İmikuşağı), Berete (Bozoğlak), Horik (Dallica Mezrası) Öyük (Hüyükköy), Rabat²¹ (Suyatağı-Kale), Söğdin (Sıg-din Mezrası) ve Şeyh Hasanlu (Tabanbükü) adlı yerleşmeler Elazığ'ın Baskil ilçesi, Dirican köyleri de çoğunlukla Malatya'nın Arguvan ilçesi sınırları içinde yer almaktadır.

Karakaya Barajı'nın yapımından sonra Fırat Nehri kıyısında bulunan bu köylerin bir kısmı su altında kaldıkları için, eski adlarıyla baraj gölü yakınında tekrar kurulmuşlardır.

¹⁹ Perzelü, TD 408'de "karye" olarak yazılmakla birlikte, tahririn yapıldığı tarihten önce köyün nüfusu tamamen dağıldığı için "haliya mezra" olduğu belirtilmiştir (bkz. s. 318). TD 387'de ise herhangi bir açıklama yapılmadan doğrudan "mezra" olarak kaydedilmiştir (bkz. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, s. 906).

²⁰ Bu köylerin idari ve demografik yapıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Çakar, "19. Yüzyılın Ortalarında Keban Köylerinin İdari ve Demografik Yapısı", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 12/2, Elazığ 2019, s. 1-34.

²¹ 1312 (1894/95) Tarihli Ma'mûretü'l-aziz Vilayet Salnamesinde "Kale" adıyla bahsedilen bu köy, anılan tarihte Kebanmadeni Kazası'na bağlıydı (bkz. s. 67). Kale Köyü, Karakaya Barajı'nın yapımından sonra su altında kaldığı için bugün mevcut değildir. Fakat kale kalıntısı Suyatağı Köyü'ndeki Kale Mezrası'nda bulunmaktadır.

2. Nüfus

Tablo-2’de de görüleceği üzere, Muşar Nahiyesi’nde 1530 yılında 15 meskûn köyde toplam olarak 378 hane (evli erkek), 92 mücerred (bekâr erkek), 7 imam, 6 derviş, 1 pir-i fani (çok yaşlı) ve 1 malul (hasta veya sakat) olmak üzere toplam 485 yetişkin erkek yaşıyordu²². İmam, derviş ve malul haneleriyle birlikte her hanenin ortalama beş nüfuslu (anne, baba ve 3 çocuk) olduğu varsayıldığında²³, nahiyeye dahilindeki köylerde yaklaşık olarak 1960 kişinin yaşadığı tahmin edilebilir.

Tablo-2: Muşar Nahiyesi Köylerinin Vergi Nüfusu (1530-1560)

Köyler	Dini Yapısı	1530			1560	
		Hane	Müc.	İmam	Hane	Müc.
Ataf ²⁴	M	112	33	9 ²⁵	178	33
Bal Hasan ²⁶	M	6	-	-	-	-
Berete ²⁷	M	35	10	1	66	21
Dirican ²⁸	M	21	4	1	16	10
Engüzek ²⁹	M	11	5	-	8	3
Horik ³⁰	M	3	-	-	6	2
Husiye ³¹	M	6	5	-	3	2
Kâfir Viranı ³²	GM	-	-	-	16	-

²² TD 387’ye göre, Muşar Nahiyesi’nin toplam yetişkin erkek nüfusu, 393 hane (46’sı gayrimüslim), 18 mücerred ve 7 imam ile 3 malul ve pir-i faniden meydana geliyordu. Bkz. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, s. 906.

²³ Ömer Lutfi Barkan hâneyi yani aileyi beş kişi olarak kabul etmiş, bu teklif sonradan pek çok kimse tarafından benimsenmiştir. Bununla beraber hâne katsayısının bu miktardan daha az veya daha fazla olduğunu kabul edenler de vardır. Mesela Josiah C. Russell 3,5, M. A. Cook 4,5, Bruce McGowan da Semendire sancağında 3,57, Segedin’de 4,59, D’Ula’da 5,26, Srem’de ise 6 katsayısını uygun bulmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Nejat Göyünç, “Hâne”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 552-553.

²⁴ BOA, TD 408, s. 206-208; TK 136, vrk. 65a-66a.

²⁵ İmam: 1, pir-i fani: 1, dervişan: 6, malul: 1

²⁶ BOA, TD 408, s. 211.

²⁷ BOA, TD 408, s. 212-213; TK 136, vrk. 64a-b.

²⁸ BOA, TD 408, s. 204; TK 136, vrk. 63a.

²⁹ BOA, TD 408, s. 216; TK 136, vrk. 60a.

³⁰ BOA, TD 408, s. 211; TK 136, vrk. 60b.

³¹ BOA, TD 408, s. 216-217; TK 136, vrk. 60a.

³² TK 136, vrk. 59b-60a.

Mağruni ³³	M	37	15	1	45	18
Mektefi ³⁴	M	4	-	-	4	-
Öyük ³⁵	M	26	3	1	37	20
Perzelü ³⁶	M	-	-	-	24	12
Rabat ³⁷	M/GM	20/45	9/-	-	53/35	34/8
Söğdin ³⁸	M	15	1	1	33	5
Şeyh Hasanlu ³⁹	M	17	1	-	105	61
Tabkırar ⁴⁰	M	8	2	-	20	7
Zırkı ⁴¹	M	12	4	1	21	24
Toplam		378	92	15	670	260

M: Müslüman, GM: Gayrimüslim

1560 yılına gelindiğinde, 16 meskûn köyde toplam olarak 670 hane ve 260 mücerred yetişkin erkek nüfusun (tahminen 3350 gerçek nüfus) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1530-1560 yılları arasında nahiyeyi oluşturan köylerin tahmini gerçek nüfusunda %71 oranında bir artışın olduğunu söyleyebiliriz. Nüfusun 30 yıl içinde bu kadar hızlı bir şekilde artmış olması, sadece doğal nüfus artışıyla izah edilebilecek bir durum değildir. Zira bölgeye yapılan iç göçlerin de etkisi oldukça fazladır. Nitekim Tablo-2 incelendiğinde, özellikle Şeyh Hasanlu (Şeyhhasan) köyü 1530'da 17 hane ve 1 mücerred yetişkin erkek nüfusa sahip iken, aldığı yoğun göçler sebebiyle, 1560'da köydeki hane sayısının, %517'lik bir artışla, 105'e ulaştığı görülmektedir. Şayet 1530 tahriri, bölgede yapılan ilk tahrir olsaydı, sayım dışı kalanların dâhil edilmesi sebebiyle nüfusun arttığı düşünülebilirdi. Fakat Malatya'da ve buna bağlı olarak Muşar bölgesinde ilk tahririn 1519'da yapılmış olması, bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla, Şeyh Hasanlu Köyü'ndeki nüfus artışında, tarım potansiyelinin yanı sıra, burada

³³ BOA, TD 408, s. 203-204; TK 136, vrk. 62b-63a.

³⁴ BOA, TD 408, s. 208; TK 136, vrk. 66b.

³⁵ BOA, TD 408, s. 211-212; TK 136, vrk. 63b-64a.

³⁶ Perzelü 1530'da "karye" yani köy olarak kaydedilmiş, fakat ahalisi dağıldığı için mezra olduğu belirtilmiştir (bkz. BOA, TD 408, s. 218). 1560'ta ise tekrar iskân olduğu için köy olarak kaydedilmiştir. Bkz. TK136, vrk. 63a-b.

³⁷ BOA, TD 408, s. 209-210; TK 136, vrk. 59a-b.

³⁸ BOA, TD 408, s. 205; TK 136, vrk. 66a-b.

³⁹ BOA, TD 408, s. 214; TK 136, vrk. 61b-62b.

⁴⁰ BOA, TD 408, s. 205; TK 136, vrk. 60b-61a.

⁴¹ BOA, TD 408, s. 210-211; TK 136, vrk. 64b-65a.

mezarı bulunan *Şeyh Ahmed Tavail* adlı bir aziz adına kurulmuş zaviye vakfının⁴² da önemli rolü olmuştur.

Şeyh Hasanlu'dan başka, Muşar Nahiyesi köylerinden, Ataf ve Rabat başta olmak üzere, Horik, Mağruni, Öyük, Söğdin, Tabkırar ve Zırkı köylerinin de nüfusları artış göstermiştir. Bunlardan Rabat'ta gemi iskelesi bulunmakta, Ataf'ta ise kelekçilik⁴³ yapılmaktaydı. Yani Fırat Nehri'nin her iki yakası arasındaki nehir ulaşımı bu köylerdeki iskelelerden sağlanmaktaydı. Yine bu iki köyün her birinde boyahane bulunduğu da tahrir defterlerindeki verilerden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu köyler, hem iktisadi teşekküllere sahip olmaları hem de geniş ekim alanlarını bünyelerinde buldurmaları sebebiyle, aynı nahiyedeki diğer köylere nazaran daha avantajlı konumda bulunuyorlardı. Yukarıda sayılan 10 köyün haricinde, 1530-1560 yılları arasında Berete, Dirican, Engüzek ve Husiye adlı 4 köyün nüfusu azalırken, nüfusu tamamen dağılan Bal Hasan mezra olmuş, Mektefi'nin nüfusu da sabit kalmıştır. Diğer yandan, 1530'da nüfusu tamamen dağıldığı için "mezra" haline gelen Perzelü ise, muhtemelen eski sâkinlerinin geri dönmesi sebebiyle, tekrar köy statüsü kazanmıştır.

Muşar Nahiyesi'ndeki köylerin büyük çoğunluğu Müslüman nüfusun yaşadığı yerleşmelerdi. 1530 yılında sadece Rabat Köyü'nde 45 hane gayrimüslim nüfus bulunuyordu⁴⁴. Köyün anılan tarihteki Müslüman nüfusu ise 25 hane ve 9 mücerreden oluşuyordu. Fakat 1560 yılına gelindiğinde, bundan önce mezra iken, aldığı göçler sebebiyle köye dönüşen Kâfir Viranı adlı yerde de 16 hane gayrimüslimin yaşadığı görülmektedir. Buna karşın, 1560'ta Rabat'taki gayrimüslim nüfusun 35 hane ve 8 mücerrede düşmüş olması, Kâfir Viranı adlı köye yerleşenlerin Rabat'tan göç edenler olduğuna işaret etmektedir. Esasen yeni kurulan bu köye Kâfir Viranı ismi verilmiş olması da tesadüfî değildir. Zira Kâfir Viranı ismi, bu yerleşim yerinde daha önce de Hıristiyanların yaşadığını, fakat zamanla nüfusunun kalmaması sebebiyle "viran" hale geldiğini göstermektedir. Yaşanan göçler sebebiyle,

⁴² 1530 tahririnde Şeyh Hasanlu köyünün hem malikânesi hem de divanısi Şeyh Hasanlu Zaviyesine vakıf, rüsum-ı örfiyesi de tımar olarak kaydedilmiştir. Şeyh Ahmed Dede dervişleri ise bütün rüsum ve avarızdan muaf tutulmuşlardır. Bkz. BOA, TD 408, s. 204.

⁴³ Kelek; ırmaklarda işleyen ve şişirilmiş tulumlar üzerine kurulan bir tür saldır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 1177.

⁴⁴ Türkler Doğu Anadolu'daki kaleleri ele geçirdikten sonra kale içinde bulunan gayrimüslimleri kale dışına çıkararak iskân ettirmişler, kendileri kale içinde otururlarken, kale dışına alınanları da "kalenin rabatı" olarak adlandırmışlardır. Böylece kale ile rabat birbirini tamamlayan iki ayrı iskân kümesi haline gelmiştir. Kalede Türkler, rabatta ise gayrimüslimler kaldılar. Fakat zamanla bir kısım Türkler de kaleden inerek rabata yerleşmişlerdir (bkz. Tuncer Baykara, "Ribât ve Rabât", s. 127-128). Dolayısıyla Muşar'daki Rabat Köyü'nde de Türk hâkimiyinin ilk zamanlarında bu tarz bir yerleşmenin oluşması kuvvetle muhtemeldir.

1560 yılında Rabat Köyü'ndeki Müslüman nüfus, gayrimüslim nüfusu geçerek 53 hane ve 34 mücerrede ulaşmıştır.

Muşar Nahiyesi'nde nüfus yapısıyla dikkat çeken bir başka köy ise Dirican'dır. Çünkü bu köy⁴⁵, bugün Direjan adıyla bilinen Ekrad aşiretinin yaşam alanıydı. Fakat Dirican olarak isimlendirilen köy, aslında tek bir yerleşmeden ibaret olmayıp, bu bölgede kurulan aşiret yerleşmelerinin ortak adıdır. Dirican Aşireti bugün de bu coğrafyada farklı isimlerle anılan çok sayıdaki köyde yaşamaya devam etmekte ve öteden beri Yama Dağı'nı yaylakları olarak kullanmaktadırlar⁴⁶.

Yine bu coğrafyada nüfus yapısıyla dikkat çeken bir başka köy de Zırkı'dır. Bu köy ise, hem *Seyyid Şeyh Hasan Ezrakî*'nin burada medfun olması, hem de aynı adla anılan aşiret nüfusuna sahip olması açısından önemlidir⁴⁷. Nitekim Ezrakî'nin neslinden gelenler uzun süre Muşar Kalesi naipliğini kendi uhdelerinde bulundurmaya muvaffak olmuşlardır⁴⁸. Bu aileden olanların Zırkı, Tabkırar, Engüzek ve Husiye köyleri ile bazı mezaralarda vakıf ve mülkleri vardı.

Muşar Nahiyesi'nde köyler genellikle az nüfuslu olup, 1530'da 15 meskûn köyden 9'u (köylerin %60'ı) 1-20 hane⁴⁹, 4'ü (%26'sı) 21-50 hane⁵⁰, 1'i 51-100 hane⁵¹, 1'i de 100 haneden fazla⁵² nüfusa sahipti. 1560'ta ise 7

⁴⁵ 1312 (1894/95) Tarihli Ma'mûretü'l-aziz Vilayet Salnamesinde, Kebanmadeni Kazası'nda Dirican adlı bir köyün (bkz. s. 67), bu kazaya bağlı Arguvan Nahiyesi'nde ise üç ayrı Dirican köyünün olduğu görülmektedir (bkz. s. 68-69).

⁴⁶ 1301 (1883/1884) Tarihli Ma'mûretü'l-aziz Vilayet Salnamesi, s. 120.

⁴⁷ Şerefname'deki anlatımlara göre, Seyit Abdurrahman oğlu Şeyh Hasan adında bir mutasavvıf Artuk Bey devrinde (öl. 1090) Şam'dan gelip Mardin'e yerleşir. Sürekli mavi renkli elbiseler giydiğinden veya mavi gözlü olduğundan Şeyh Azrakî (mavili veya gökçe şeyh) olarak meşhur olur. Çok kullanımından dolayı Azrakî kelimesinin başındaki "elif" zamanla düşmüş ve kelime "Zerrakî" şeklini almıştır. Böylece bu şeyhin soyundan gelenlere Azrakîler, Ezrakîler, Zerrakîler veya yöresel telaffuzla Zerkiler, Zirkiler denilmiş, uzun süre bu şeyhin soyundan gelenlerin yönetiminde kalan aşiretler de Zerki veya Zırkı nispetiyle isimlendirilmişlerdir. Bu farklı telaffuz şekilleri bugün de kullanılmaktadır. Hasan Yüksel, "Artuklular'dan Cumhuriyete Güneydoğulu Bir Seyit Ailesi: Ezrakîler ve Şecereleri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal of Turkish Studies*, 52 (Aralık 2019), Özer Ergenç Armağanı C. II, Ed. Cemal Kafadar, Gönül A. Tekin, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2019, s. 428.

⁴⁸ Hasan Yüksel, "Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'mûretü'l-Aziz'de Bir Seyyid Şeyh Ailesi Pir Hasan Zerraki Ailesi", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Bildiriler*, Elazığ, 2013, s.426-427.

⁴⁹ Bal Hasan, Engüzek, Horik, Husiye, Mektefi, Söğdin, Şeyh Hasanlu, Tabkırar ve Zırkı köyleri.

⁵⁰ Berete, Dirican, Öyük ve Mağruni köyleri.

⁵¹ Sadec Rabat köyü.

⁵² Sadece Ataf köyü.

köy 1-20 hane⁵³, 5 köy 21-50 hane⁵⁴, 2 köy 51-100 hane⁵⁵, 2 köy de 100 hane⁵⁶ nereden fazla nüfuslu idi.

Muşar Nahiyesi'nde nüfus bakımından en kalabalık olan yerleşim bölgesi Ataf adlı köy olup, köyün yetişkin erkek nüfusu 1530'da 112 hane ve 33 mücerred ile 9 kişiden oluşan imam, derviş, malul ve çalışıp kazanç temin edemeyecek bir yaşlıdan (pir-i fani) oluşuyordu. Ataf'ta; Şeyh Hızır *veledi* Şeyh Çoban ve Şah Kulu ve Osman adlı oğulları ile Ali *veledi* Derviş Şeyh Osman, Mihmad *veledi* Derviş Şeyh Veliyüddin ve Ahmed *veledi* Derviş Şeyh İzzeddin adlı şahıslar kadimden dervişzadeler olduklarından avarız vergisinden muaf kaydedilmişlerdir⁵⁷. 1560'ta ise bu köyün 178 hane ve 33 mücerred vergi nüfusu vardı. Nahiyenin nüfus bakımından kalabalık olan diğer iskân yerler ise; Berete, Rabat ve Şeyh Hasanlu adlı köylerdi. Buna karşın, Horik, Husiye ve Mektefi adlı köylerin nüfusu 10 haneden azdı. Yukarıda da açıklandığı üzere, Ataf'ta kelek ve boyahane, Rabat'ta gemi ve boyahane işletmeleri, Şeyh Hasanlu'da ise bir zaviye bulunmaktaydı. Dolayısıyla Muşar Nahiyesi'ndeki yoğun nüfus alanları, tarım potansiyeli nispeten yüksek, iktisadi açıdan da avantajlı bölgelerdi. Bir başka ifadeyle, zaviye, kale, iskele ve boyahane gibi yapılara sahip olan köyler ile vakıf köyler, reaya açısından daha tercih edilen yerleşim alanlarıydı.

3. Ekonomik Yapı

3.1. Gemi ve Kelek İşletmeleri

Muşar Nahiyesi'nin en belirgin özelliği Fırat Nehri kıyısında yer almasıdır. 16. yüzyılda nehrin her iki yakası arasındaki geçişler gemi ve keleklerle yapılmaktaydı. Malatya'dan gelen ulaşım yollarından biri Fırat Nehri üzerinden Harput'a, bir diğeri de Keban'a ulaşıyordu. Nehir üzerindeki geçişler Rabat Köyü'ndeki iskeleden gemiyle, Ataf Köyü'nde ise keleklerle sağlanıyordu. Hem gemi hem de kelek seferleri ücretli olup, bu işletmelerden devlet adına gelir sağlanıyordu. 1530 yılında "kıst-ı kelek" olarak adlandırılan işletmeden yıllık 280 akçe, gemi işletmesinden ise yıllık 4700 akçe gelir elde ediliyordu⁵⁸. Fakat bu tarihten sonra "mukataa" halinde işletilen gemi ve kelek işletmelerden elde edilen gelirin miktarında büyük

⁵³ Dirican, Engüzek, Horik, Husiye, Kâfir Viranı, Mektefi ve Tabkırar köyleri.

⁵⁴ Öyük, Mağruni, Söğdin, Perzelü ve Zırkı köyleri.

⁵⁵ Berete ve Rabat köyleri.

⁵⁶ Ataf ve Şeyh Hasanlu köyleri.

⁵⁷ BOA, TD 408, s. 208. 1560 tarihli defterde bunların muafiyetliklerinden bahsedilmemektedir (bkz. TK 136, vrk.65).

⁵⁸ BOA, TD 408, s. 218. Ayrıca bkz. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, s. 906.

artışlar meydana gelmiş; gemicilikten hazineye yıllık 7800 akçe gelir sağlanırken⁵⁹, kelekçilikten de 1400 akçe yıllık gelir elde edilmiştir⁶⁰.

3.2. Boyahaneler

1530 yılında Ataf ve Rabat köylerinde olmak üzere Muşar Nahiyesi'nde iki boyahane vardı. Bunlardan Ataf boyahanesinden 325 akçe, Rabat boyahanesinden de 360 akçe yıllık gelir sağlanıyordu⁶¹. Fakat 1560 yılında sadece Rabat Köyü'ndeki boyahane aktif olarak işletiliyordu. Mukataa ile işletilen bu boyahanenin yıllık geliri ise 3200 akçeydi⁶².

3.3. Tarım ve Hayvancılık

Muşar Nahiyesi köylerinin başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Bu dönemde köy arazileri "çift" veya "çiftlik" denilen tarlalara ayrılmıştı. Bir çift yer, bir çift öküzle sürülebilen arazi miktarını ifade etmekte olup, toprağının verimine göre 60-150 dönüm arasında bir büyüklüğe sahipti⁶³. Ayrıca tarlaların çevresinde "mezraa"⁶⁴ (mezra) olarak adlandırılan tarım alanları da vardı. Meskûn nüfusu olmayan bu yerler, hangi köyün bölgesinde ise genellikle o köyün halkı tarafından ekilip biçilirdi.

Muşar Nahiyesi köyleri çiftlik açısından çok zengin değildi. Ekilebilir tarlalar çoğunlukla "nimçift" denilen yarım çiftlik büyüklükteydi. Çoğu köylünün ise ekip biçebileceği tam veya yarım çift arazisi dahi yoktu. Babası veya kardeşinin arazisinde çiftçilik yapan, fakat kendi adına kayıtlı arazisi olmayan (veya yarım çiftten az olan) evli kişilere "bennak"⁶⁵, bekâr olanlara ise "mücerred"⁶⁶ deniyordu.

Tablo-3'te de görüleceği üzere, 1530 yılında Muşar Nahiyesi köylerinde, mezralar hâricinde, Müslüman köylü tarafından ekilip biçilen toplam 43

⁵⁹ "Mahsûl-i sefine der karye-i Rabat-ı Muşar hâss-ı şâhi fi sene: 7800", TK 136, vrk. 62a; BOA, TD 324, s. 25.

⁶⁰ "Mahsûl-i kelek der karye-i Ataf hâss-ı şâhi fi sene: 1400", TK 136, vrk. 63a; BOA, TD 324, s. 25.

⁶¹ BOA, TD 408, s. 218. Ayrıca bkz. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, s. 906.

⁶² TK 136, vrk. 59b; BOA, TD 324, s. 62.

⁶³ Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, c. 8, İstanbul, s. 309.

⁶⁴ Arapça'da zer' (zirâ'at) kökünden türeyen ve "ekilen yer, tarla" anlamına gelen kelime Osmanlılar'da sürekli bir yerleşim yeri olmayan, ekinlik olarak kullanılan küçük toprak parçalarını niteleyen malî bir terim özelliği kazanmıştır. İlhan Şahin, "Mezraa", *DİA*, c. 29, s. 546, 547.

⁶⁵ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V (Ankara, 1947), s. 491.

⁶⁶ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", içinde: *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 8.

tam çift ile 130 yarım çift (tam ve yarımlarla birlikte 108 çift) tarım alanı vardı. Evli olup hiç çifti olmayan Müslüman erkeklerin toplam sayısı da 168 idi. 1560 yılında ise nahiyede toplam olarak 163,5 çift (tam ve nim çiftlerle birlikte), 23 ekinlü ve 342 bennak bulunmaktaydı. Dolayısıyla 30 yıllık dönemde tarıma sadece Müslüman köylü tarafından ekilip biçilen 55,5 çiftlik büyüklüğünde yeni alan kazandırılmıştır. Buna gayrimüslimleri de dahil ettiğimizde, tarıma kazandırılan alanların miktarı daha fazla olmaktadır. Çünkü 1530'da Hristiyan köylünün ödediği ispençe vergisi toplamı 1125 akçe iken, vergi miktarında bir değişim olmamasına rağmen, bu miktar 1560'ta %31 oranında bir artışla 1475 akçe olmuştur. Bütün bu artışlar, aynı zamanda nahiyedeki nüfus artışıyla da paralellik göstermektedir. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere, nahiyeye bağlı köylerde aynı dönem içinde %71 oranında bir nüfus artışı olmuştur. Çift artışı ise %51 oranında gerçekleşmiştir. Fakat "ekinlü" olarak nitelendirilen 23 evli kişiyi ve tarıma kazandırılan yeni mezarlar ile resm-i ispençedeki artışı dahil ettiğimizde, Muşar Nahiyesi köylerindeki nüfus artışının temel sebebi de daha anlaşılır hale gelmektedir.

Tablo-3: Muşar Nahiyesi Köylerinde Müslüman Evli Erkeklerin Tasarruf Ettikleri Toprak Miktarları (1530-1560)

Köyler	1530			1560		
	Çift	Nim-Çift	Bennak	Çift	Ekinlü	Bennak
Ataf	13	45	56	46,5	6	99
Bal Hasan	-	3	3	-	-	-
Berete	7	14	15	29	-	28
Dirican	1	5	16	4,5	-	8
Engüzek	3	6 ⁶⁷	1	2	-	4
Horik	2	-	1	1	-	4
Husiye	-	2	4	2,5	-	-
Kâfir Viranı	-	-	-	-	-	-
Mağruni	3	6	29	5	-	37
Mektefi	3	-	1	-	1	3
Öyük	3	18	6	16	2	16

⁶⁷ Doğrusu 7'dir. Fakat Tahrir defterine toplamı 6 olarak yazılmış ve vergisi ona göre tayin edilmiştir.

Perzelü	-	-	-	6	3	11
Rabat	1	10	9	17,5	1	28
Söğdin	4	7	5	6	3	19
Şeyh Hasanlu	-	4	13	18,5	3	65
Tabkırar	3	2	3	5	3	7
Zırkı	-	7	6	4	1	13
Toplam	43	129 ⁶⁸	168	163,5	23	342

Bu veriler gösteriyor ki, 1530'da 333 Müslüman evli erkekten (hane) sadece 43'ü tam çift yer tasarruf ederken 130'u da yarım çift yer tasarruf ediyordu. Buna karşın 159 ailenin ise ellerinde işleyebilecekleri toprakları hiç yoktu veya yarım çiftten az bir yerd. Dolayısıyla Müslüman köylünün sadece %13'ü tam çift yeri ekip biçerlerken, %39'u yarım çift (nimçift) yeri ekip biçiyordu. Bu durumda evli Müslüman köylünün % 48'inin topraksız olduğu ve başkalarının tarlalarında çalışmak suretiyle geçimlerini temin ettikleri söylenebilir. Buna vergi mükellefi 92 bekâr erkeği (mücerred) de dahil ettiğimizde bu oranın daha da yükseleceği açıktır.

1560 yılına gelindiğinde, 640 evli nüfusun toplamda 163,5 çift yeri ekip biçtiği görülmektedir. Buna karşın, 342 evli erkek bennak, 23 kişi de yarım çiftten az yeri tasarrufunda bulunduyordu. Bir başka ifadeyle; evli nüfusun %53,44'ü tamamen topraksız, %3,59'u da yarım çiftten az yeri ekip biçerek geçimini temin ederken, geriye kalan 275 (%42,97) evli erkeğin her birine ise ortalama olarak yarım çiftten biraz fazla yer düşüyordu.

Çift artışının en fazla olduğu yerler sırasıyla; 16,5 çift artışla Şeyh Hasanlu, 15 çift artışla Berete, 12,5 çift artışla Rabat ve 11 çift artışla Ataf köyleridir. Dolayısıyla nüfus artışıyla çift artışı arasında yakın bir ilişki vardır. Buna karşın Engüzek, Horik, Mağruni ve Mektefi köylerindeki çift sayısı, çok az miktarda da olsa azalmıştır. Bu köylerin az nüfuslu yerleşmeler olması, esasen arazilerinin de tarım açısından pek cazip olmadığına işaret etmektedir. Yine Öyük, Husiye ve Tabkırar köylerinde nüfus artışıyla birlikte çift sayısında da artış gözlenmektedir; fakat Söğdin'de %100 oranında nüfus artışı olmasına rağmen çift sayısında hiç artış olmamıştır. Bu durumda, köylünün büyük çoğunluğunun başkalarının tarlalarında çalışarak geçimlerini temin ettiği söylenebilir. Öte taraftan, Dirican'ın nüfusu ile çift artışı arasında da ters orantı vardır. Nitekim hane sayısı 21'den 16'ya düşerken çift

⁶⁸ Doğrusu 130'dur.

sayısı 3,5'tan, 1 çift artışla 4,5 olmuştur. Fakat bu durum Dirican köylüsünün daha ziyade konargöçer bir yaşam sürmeleriyle yakından ilgilidir. Zira bu köyde yaşayanlar için hayvancılık daha ön plandaydı.

Muşar Nahiyesi köylerinin neredeyse hepsinde buğday ve arpa ziraatı yapılıyordu. Bağ ve bahçeciliğin olduğu yerler ise; önem sırasına göre Ataf, Engüzek, Söğdin ve Rabat köyleriydi. Sadece Mağruni adlı köyde, "sayfi" adıyla vergilendirilen yaz sebzeleri yetiştiriliyordu.

Muşar Nahiyesi'nde 1530'da hububattan iki baştan 1/10 oranında vergi alınmıştır. Buna göre köylerden 785 kile buğday ve 1158,5 kile arpa, mezralardan da 1016,5 kile buğday ve 1080,5 kile arpa divanî adına, bir o kadar da malikâne adına aynı olarak vergi toplanmıştır (bkz. Tablo-5 ve Tablo-6). Dolayısıyla anılan tarihte köy ve mezralardaki toplam buğday üretimi 18.015 kile, arpa üretimi de 22.390 kile civarında olmuştur. Malatya'da buğday için kullanılan kile, İstanbul kilesinin⁶⁹ yarısı kadardı⁷⁰. Bu durumda Malatya'da cari olan kile, buğdayda 12,828 kg, arpada ise yaklaşık 11,25 kg olmaktadır. Netice itibarıyla 1530'da toplam hububat üretimi, buğdayda 231.096 kg, arpada ise 251.887 kg⁷¹ olup, hane başına düşen üretim miktarı, buğdayda 47,65 kile (611 kg), arpada ise 59,23 kile (666 kg) civarındaydı. Her hanenin ortalama beş nüfuslu olduğu varsayıldığında, kişi başına düşen üretim miktarı da, yaklaşık olarak, buğdayda 122 kg, arpada ise 133 kg olmaktadır ki, aynı dönemde Harput'ta da bu miktarlara yakın bir üretimin olduğu anlaşılmaktadır⁷².

1560 tarihli tahrir defterinde köylerde yapılan hububat üretimini kile cinsinden tespit etmek mümkün olmakla birlikte, toplam vergi miktarı "mak-tu" olarak belirtilen mezralarda bunu yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla yıllık hububat üretimi sadece köylere göre tespit edilebilmektedir. Bu bağlamda, 1560 yılında Muşar Nahiyesi köylerinde, toplam olarak 5010 kile buğday ve 4123 kile arpa vergi olarak alınmıştır (bkz. Tablo-5 ve Tablo-6).

⁶⁹ İstanbul'da resmi kile, buğdayda 20 okka yani 25,656 kg, arpa ticaretinde ise yaklaşık 22,25 kg üzerinden işlem görürdü. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 51.

⁷⁰ Cengiz Kallek, "Kile", *DİA*, c. 25, Ankara, 2002, s. 569.

⁷¹ Gögebakan, Muşar Nahiyesi'ndeki toplam hububat üretimini tespit ederken vergilendirme oranını, 1560'ta olduğu gibi, 1/5 olarak kabul etmiştir. Ayrıca toplam üretimi kg cinsinden hesaplarken, İstanbul kilesini esas aldığı için, 1530 yılındaki toplam üretim miktarını, buğdayda 286.193 kg, arpada ise 309.720 kg olarak tespit etmiştir. Bkz. Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası*, s. 333.

⁷² Harput'ta 1518'de kişi başına düşen üretim miktarı, nüfusun azlığı sebebiyle buğdayda 333 kg, arpada ise 134 kg idi. Fakat 1566'da nüfus artmış olduğundan, kişi başına düşen üretim miktarı, buğdayda 154 kg'a, arpada ise 78 kg'a kadar düşmüştür. Bkz. Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 101.

Bu tarihteki vergilendirme oranı 1/5 olduğuna göre, köylerdeki toplam yıllık buğday üretimi $5010 \times 5 = 25050$ kile (321.341 kg), arpa üretimi de $4123 \times 5 = 20615$ kile (231.918 kg) olmaktadır.

Tablo-4: Köylere Göre Toplam Hububat Üretimi⁷³ (1530-1560)

Köyler	1530				1560			
	Toplam Hububat Üretimi		Hane Başına Düşen Üretim		Toplam Hububat Üretimi		Hane Başına Düşen Üretim	
	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)
Ataf	1250	2000	11,16	17,85	12150	10000	68,25	56,17
Bal Hasan	50	120	8,33	20	-	-	-	-
Berete	750	640	21,42	18,28	300	1500	4,54	22,72
Dirican	620	1000	29,52	47,61	-	-	-	-
Engüzek	260	510	23,63	46,36	400	200	50	25
Horik	500	260	166,66	86,66	100	150	16,66	25
Husiye	100	155	16,66	25,83	-	-	-	-
Kâfir Viranı	-	-	-	-	500	500	31,25	31,25
Mağruni	2000	3350	54,05	90,54	1750	1125	38,88	25
Mektefi	420	500	105	125	750	465	187,5	116,25
Öyük	250	415	9,61	15,96	1550	1790	41,89	48,37
Perzelü	-	-	-	-	1500	875	62,5	36,45
Rabat	250	65	3,84	1	-	-	-	-
Söğdin	400	525	26,66	35	2550	1760	77,27	53,33
Şeyh Hasanlu	-	-	-	-	1500	750	14,28	7,14
Tabkırar	500	1215	62,5	62,5	500	750	25	37,5
Zırkı	500	830	41,66	69,16	1500	750	71,42	35,71
Toplam	7850	11585	20,76	30,64	25050	20615	37,88	30,76

⁷³ Her köyden toprak mahsullerinden divanî adına tahsil olunan ve kile cinsinden belirtilen vergi miktarı 10 katıyla çarpılarak elde edilmiştir. Nitekim 1530 tarihli mufassal tahrir defterinde, reyadan alınan ve “iki baştan” olarak tanımlanan vergilerden sadece divanî olanlar yazılmıştır.

Sadece köylerde yapılan toplam üretim göz önüne alındığında, 1530-1560 yılları arasında yıllık üretimin, buğdayda %219, arpada ise %77 oranında arttığı anlaşılmaktadır (bkz. Tablo-4). Yine buna bağlı olarak, Muşar Nahiyesi'nde toplanan yıllık vergi miktarının da arttığı açıktır. Fakat bu artıştan, 1530'da toprak mahsullerinden alınan vergilerin yarısını tasarruf eden malikâne sahipleri aynı oranda istifade edememişlerdir. Çünkü 1560'ta çoğu malikâne gelirlerine, ya tamamen ya da kısmen devlet tarafından el konulmuştur⁷⁴.

Köylerde hane başına düşen en yüksek üretim miktarına göre bir sıralama yapıldığında, 1530'da Horik, Tabkırar, Mağruni, Dirican ve Söğdin'in, 1560'ta ise Mektefi, Söğdin, Zırkı, Ataf ve Perzelü'nün ilk beş içine girdikleri görülmektedir (bkz. Tablo-4). Hane başına üretimin en düşük olduğu köyler ise; 1530'da Rabat, Bal Hasan, Öyük, Ataf ve Husiye; 1560'ta da Berete, Şeyh Hasanlu, Horik, Tabkırar ve Kâfir Viranı adlı köylerdi. Fakat bu miktarlar sadece köy arazilerine (çiftlere) göre değerlendirilmiştir. Bunlara mezzarlar da dâhil edildiğinde, hane başına düşen üretim de doğal olarak artacaktır.

16. yüzyılda Muşar Nahiyesi köylüsünün bir başka geçim kaynağı da hayvancılıktı. Vergiye konu olan ise, koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardı. 1530'da Ataf, Dirican, Zırkı, Berete, Tabkırar, Engüzek ve Şeyh Hasanlu köyleri sırasıyla küçükbaş hayvan sayısının en fazla olduğu köylerdi (bkz. Tablo-7). Fakat 1560'ta bu sıralamanın Berete, Mağruni, Zırkı, Perzelü ve Ataf şeklinde değiştiği görülmektedir. Bunlar genellikle, çift sayısı az, nüfusu ise çift sayısına göre fazla olan köyler özelliğini taşıdıkları için, bu köylerde tarıma nispetle hayvancılığın daha ön planda olduğunu söyleyebiliriz.

Bölgede büyük baş hayvanlardan sığırın da beslendiği açıktır. Fakat vergilendirmeye tabi olmadığı için bunların sayısını tespit etmek mümkün değildir. Nitekim bu dönemde çiftçilik ve ağır yük taşımacılığı genellikle öküzlerle yapıyordu. Ayrıca bu bölgede yük ve binek hayvanı olarak eşek de besleniyordu.

Muşar Nahiyesi köylerinde arıcılık ise yok denecek kadar azdı. 1560 yılında sadece Ataf'ta takriben 120 kovan arı bulunmaktaydı (bkz. Tablo-7).

⁷⁴ Mesela, Muşar Nahiyesi köy ve mezzaralarında gelirleri bulunan Evlad-ı Halil bin Yunus, İskender Bey, Mehmed Bey veledi Yahya Paşa, Muşar Eri Türbesi, Şeyh Ahmed Zaviyesi ve Şeyh Hasanlu Zaviyesi vakıfları ile Aişe binti Tanrıvirdi, Kâtip Ramazan, Şah Maverd binti Yusuf Bey ve Şah Sultan Hatun mülkleri.

3.4. Vergiler

Osmanlı Devleti'nde genel olarak tarım yapılan tarla ve mezzarlar devletin mülkü (mîrî) sayıldığı için, kullanıcıları tarafından satılması, vakıf yapılması veya miras olarak bırakılması mümkün değildi. Toprağı elinde bulunduran köylü, tarlaları ekip biçer ve devletin tayin ettiği oranda vergisini verirdi⁷⁵. Bu vergiler ya doğrudan “hass-ı hümâyun” adıyla hazine adına toplanır ya da devletin tayin ettiği bir memuru tarafından yıllık maaşına karşılık olmak üzere tasarruf edilirdi. Ayrıca bir kısım topraklar da “mülk” veya “vakıf” olarak tahsis edilmişti.

Osmanlılar 1516 yılında Malatya bölgesini topraklarına kattıkları zaman Memlükler'in burada uyguladıkları toprak işletim sistemini de büyük ölçüde devam ettirdiler. Fakat reayadan çeşitli adlar altında alınan angarya tarzındaki bazı vergileri de, “*bid'at*” oldukları⁷⁶ gerekçesiyle kaldırıp köylünün rahat nefes almasını sağladılar. Ayrıca bu bölgede kendilerinden önce kurulmuş olan vakıf ve mülkleri de tanıyarak varlıklarını sürdürmelerine müsaade ettiler.

Muşar Nahiyesi köylerinde uygulanan vergilendirme modeli kanunnamelerde “*iki baş öşür*”⁷⁷ olarak tanımlanan “*malikâne-divanî*” sistemidir⁷⁸.

⁷⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 127-128.

⁷⁶ “*Ve livâ-i mezbûrede kânun-ı kadîm üzere iki baş öşür alındıktan sonra salarîye deyu kırk kileden bir kile alınur imiş bid'at olduğu sebebden ref' olundu iki baş öşürlerin alduktan sonra artuk nesnelere almayalar*”. 937 tarihli Divriği Livası Kanunnamesi, BOA, TD 408, s. 676.

⁷⁷ “*Zikr olan sancaklarda vâki' olan kurâ ve mezâri' ve çiftlik ve arâzi ve besâtin ve eşcâr ve sâir öşriyât her ne ise kadîmü'l-eyyâmdan ilâ yevminâ hindâ iki baş öşür alınugelüb bir başına cânib-i mâlikâne ve bir başına cânib-i divânî dîrler bir karye ki bir başı vakıf veya mülk ola ol karyede hâsıl olan eğer hububât ve eğer mukâta'ât-ı kürûm ve eşcâr ve sâir öşriyâtdır her ne alınur ise sâhib-i tumâr olan vakıf ve mülk sâhibleriyle berâber olmuşlar ve şol nesne ki resm-i çift ve resm-i bennak ve cebe ve resm-i 'arûsâne ve resm-i ağnâm ve bâd-ı hevâ ve sâir rûsum-ı örfiye her ne ise ol makûle erbâb-ı tumarındır vakıf ve mülk sâhibleri dahl eylemeyeler ve rûsum-ı örfiyesi olmayanlar ki mezâri' ve arâzi ve çiftlikdir anlarda vâki' olan öşriyât her ne ise sâhib-i vakıf ve sâhib-i mülk tumâr sâhibi ile berâber olmuşlar*”, 1530 tarihli Kanunnâme-i cedîd-i evkâf ve emlâk-i livâ-i Malatya ve Gerger ve Divriği”, BOA, TD 156, s. 1.

⁷⁸ Malikâne-divanî sistemde, vakıf veya mülk olan şey toprağın ve toprak üzerinde yaşayan köylüden alınan her türlü vergiler olmayıp, sadece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır. Bu itibarla vakıf veya mülk sahipleri mülkiyeti kendilerine ait olan bu toprakları işleyen köylüden yalnız bir toprak kirası istemek hak ve selahiyetine sahipti. Malikâne tabir edilen bu toprak kirası ise genellikle mahsulün beşte, yedide veya onda biri olarak kabul edilmiştir. Bunun haricinde toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeye mecbur oldukları bütün diğer hak ve resimler divânî adı altında doğrudan doğruya devlete, yani orada devleti temsil eden sipahi veya amile ait bulunmaktaydı. Bu durumda her köyün biri malikânesine, diğeri divanîsine tasarruf eden iki sahibi vardır. Ömer Lütfi Barkan, “Türk-

Bu sistemde topraktan elde edilen mahsullerden bir onda bir “divânî” adıyla mîrfî veya onun temsilcisi adına alınırken bir onda bir de “malikâne” adıyla vakıf ve mülk sahipleri adına almıyordu. Dolayısıyla her iki taraf adına köylüden tahsil edilen yıllık verginin toplam oranı 1/5 olmaktaydı. Fakat köylüden “resm-i çift”, “resm-i bennak”, “resm-i mücerred” ve “resm-i ağnam” gibi çeşitli adlar altında toplanan ve genel olarak “rüsüm-ı örfiye”⁷⁹ olarak adlandırılan vergiler devlet veya oradaki temsilcisi tarafından toplanırdı⁸⁰. Bundan dolayı, köy ve mezra gelirlerinden devlet namına toplanan divânî hisse ile rüsüm-ı örfiye has veya tımarı. Ayrıca “bad-ı heva” olarak nitelendirilen ve çeşitli suçlardan alınan cürümler⁸¹ de devletin veya temsilcisinin hakkıydı.

1530 tarihli “mufassal” defterde (TD 408) sadece her köy ve mezradan vergi olarak alınan divânî hisse gösterilmiş, malikâne hisselerine ise evkaf ve emlak defterinde yer verilmiştir⁸². Yine mufassal defterde devlet veya onun temsilcisi adına toplanan rüsüm-ı örfiye ve bâd-ı heva vergilerinin çeşit ve miktarları da belirtilmiştir. 1560 tahririnde (mufassal defterinde) ise; toprak mahsullerinden alınan malikâne ve divani hisseleri aynı defterde ayrı ayrı gösterilmiştir.

1530’da resmi fiyat olarak buğdayın kilesi 4 akçe, arpanın kilesi ise 2 akçe olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla 1530’da sadece divânî adına köy ve mezralardan toplanan aynî verginin nakdi olarak toplam değeri; buğdayda (1801,5 kile) 7206 akçe, arpada ise (2239 kile) 4478 akçe idi. Ayrıca malikâne adına toprak mahsullerinden aynı miktarlarda vergi toplandığı da unutulmamalıdır.

İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller-Malikâne-Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 154-155.

⁷⁹ Rüsüm-ı örfiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V (Ankara, 1947), s. 483-511; Ünal Taşkın, “Rüsüm-ı Örfiye”, *Tarih Okulu Dergisi*, XIV (2013), s. 55-73.

⁸⁰ “Resm-i çift ve resm-i bennak ve caba ve resm-i ‘arûsiye ve resm-i ağnâm ve bâd-ı hevâ ve sâir rüsüm-ı örfiye her ne ise ol makûle erbâb-ı timârındır vakıf ve mülk sahibleri dahl eylemeyeler”, BOA, TD 156, s. 1.

⁸¹ “Ve cürm-i cinâyet husûsunda bir kimesne katl-i nefis itse yerine kısâs olunmasa dört yüz akçe cürüm alına, kılıç ve bıçak çıkarsa ikişer yüz akçe cürüm alına, ammâ mecruh idub döşeğe düşerse iki yüz akçe resimden gayri mecruhun melhem bahâsın ve ücret-i tabibin vire ve baş yarılrsa otuz akçe cerîme alına ve re ‘âyâ biribiriyle dögüşseler kadı katında sâbit olub ta ‘zîr olunsa iki ağaca bir akçe cürüm alına”, 1530 tarihli Divriği Kanunnamesi, BOA, TD 408, s. 677.

⁸² Bkz. BOA, TD 156.

1560'ta buğdayın resmi fiyatı 5 akçeye, arpanınki ise 3 akçe yükseldiği için, köylerde üretilen buğdaydan alınan toplam vergi miktarı (divanî ve malikânesi) 25050 akçe, arpadan sağlanan toplam vergi miktarı da 12369 akçe olmuştur. Bu tarihte mezraların toplam vergi miktarı⁸³ ise 11.800 akçeydi. 1530'da malikâne ve divanî hisseleriyle birlikte mezralardan toplamda 12454 akçe vergi geliri elde edildiğine göre, 1560'ta mezra vergi gelirlerinde bir miktar düşüş meydana gelmiştir. Bu düşüşte, 1530'da nüfusu kalmadığı için mezra olan, fakat 1560'ta tekrar köy statüsü kazanan Perze-lü'nün önemli rolü olmuştur. Çünkü 1530'da bu mezra gelirinin toplam gelire 4098 akçelik bir etkisi vardı.

Tablo-5: Köylere Göre Toprak Mahsullerinden Alınan Vergi Miktarları (1530-1560)

Köyler	1530 ⁸⁴			1560			
	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Bağ-Bahçe (Akçe)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Bağat (Akçe)	Sayfi (Akçe)
Ataf	125	200	113	2430	2000	228	-
Bal Hasan	5 ⁸⁵	12	-	-	-	-	-
Berete	75	64	-	60	300	-	-
Dirican	62	100	-	-	-	-	-
Engüzek	26	51	-	80	40	-	-
Horik	50	26	-	20	30	-	-
Husiye	10	15,5	-	-	-	-	-
Kâfir Viranı	-	-	-	100	100	-	-
Mağruni	200 ⁸⁶	335	-	350	225	-	200

⁸³ 1530 yılı tahririnde mezralarda ekilip biçilen buğday ve arpanın hem vergi oranı hem de kile-akçe cinsinden miktarı (birkaç mezra hariç) belirtilmiştir. Fakat 1560'ta mezraların vergileri artık "kısm", yani ölçülerek belirli bir kısmını almak şeklinde değil, tamamen "ber vech-i maktu", yani kesimle belirlendiği için bu tarihteki üretim miktarını tespit etmek mümkün değildir.

⁸⁴ 1530 yılı sütunlarında yer alan ve reayan tahsil edilen vergi miktarları, Tahrir Defterinde belirtilen divani hisseleridir. Fakat reyadan bir o kadar da malikânesi adına vergi alınmaktaydı.

⁸⁵ Defterde buğdaydan alınan aynı verginin miktarı 5 kile olarak belirtilmiş, fakat kıymeti hatalı olarak 30 akçe yazılmıştır. Bkz. BOA, TD 408, s. 211.

⁸⁶ Defterde buğdaydan alınan aynı verginin miktarı hatalı olarak 600 kile, kıymeti ise 800 akçe yazılmıştır (bkz. BOA, TD 408, s. 203). Dolayısıyla doğrusunun 200 kile olması gerekmektedir.

Mektefi	42	50	-	150	93	-	-
Öyük	25	41,5	100	310	358	150	-
Perzelü	-	-	-	300	175	-	-
Rabat	25	6,5	-	-	-	20	-
Söğdin	40	52,5	-	510	352	50	-
Şeyh Hasanlu ⁸⁷	-	-	-	300	150	-	-
Tabkırar	50	121,5	-	100	150	-	-
Zırkı	50	83	-	300	150	-	-
Toplam	785	1158,5	213	5010	4123	408	200

Tablo-6: Mezralardan Alınan Yıllık Vergi Miktarları (1530-1560)

Mezralar	1530				1560	
	Buğday ⁸⁸		Arpa ⁸⁹		Mezralar	Maktu Vergisi (Akçe)
	Kile	Akçe	Kile	Akçe		
Bahrili/Bahri	50	200	57	114	Bahri	2300
Baş Viran	25	100	30,5	61	Bal Hasan	-
Bertek	25	100	45,5	91	Baş Viran	100
Cemaleddin	25	100	33	66	Bertek	300
Çırtlık	10	40	19	38	Birmülk	300
Gökdin	30	120	53,5	107	Cemaleddin	300
İn Pınarı	10	40	19	38	Çırtlık	1000
Kâfir Viranı	25	100	16	32	Gökdin	350
Kalyesi	30	120	50,5	101	İn Pınarı	150
Kara Ağaç	25	100	53	106	Kalyesi	200
Kayacuk	50	200	68	136	Kanuk	-

⁸⁷ 1530'da mahsulü 548 akçe olup, çeşitleri ve kile cinsinden miktarları belirtilmemiştir.⁸⁸ Divani hissesi olup, bir o kadar da malikâne hissesi vardı.⁸⁹ Divani hissesi olup, bir o kadar da malikâne hissesi vardı.

Kuyucak-1 Sufla	25	100	16,5 ⁹⁰	33	Kara Ağaç	1100
Kuyucak-1 Ulya	25	100	53	106	Kayacık	100
Masruni	50	200	89	178	Kuyucak-1 Sufla	600
Melte	27	108	55	110	Kuyucak-1 Ulya	800
Merdesi	19,5	78	26	52	Masruni	600
Norşun	50	200	32,5	65	Malte	300
Örik	25	100	28	56	Merdesi	200
Perzelü	400	1600	224,5	449	Norşin	800
Salkin	25	100	34,5	69	Örik	150
Tay Hatun	25	100	50	100	Salkin	350
Veledi	15	60	15	30	Tay Hatun	500
Vengök	25	100	11,5	23	Tayi	-
					Veledi	200
					Vengök	1100
Toplam	1016,5	4066	1080,5	2161	Toplam	11800

Toprak mahsulleri için reyadan tahsil edilen vergilerden başka, “rüşüm-ı örfiye” olarak adlandırılan vergiler de vardı. Bu bağlamda, Müslüman köylü ekip biçtiği çift veya nimçift büyüklüğündeki tarlalar için devlete yıllık muayyen bir vergiyi ödemekle mükellefti. Dolayısıyla Muşar bölgesinde tam çifti olanlar “*resm-i çift*” adıyla devlete yıllık 50 akçe vergi öderlerken⁹¹, yarım çift yeri olanlar bunun yarısını yani 25 akçe öderlerdi. Yine Müslüman köylüden bennak olup başkasının tarlalarında çalışarak geçimini temin eden evli erkekler “*resm-i bennak*” adıyla devlete yıllık 12 akçe vergi öderlerken, bekâr olanlar da “*resm-i mücerred*” adıyla 6 akçe, yani bennak olanın yarısı kadar öderlerdi. Yarım çiftten az yeri olanlara ise “*ekinlü*” denilmekte ve bunlardan da yıllık 18 akçe “*resm-i ekünlü*” adıyla bir vergi

⁹⁰ Deftere yanlışlıkla 33 kile yazılmıştır.

⁹¹ Çift resmi her yerde aynı olmayıp bölgelere göre değişebiliyordu. Mesela Rumeli bölgesindeki sancaklarda 22 akçe iken, Halep, Şam ve Trablusşam sancaklarında 40 akçe idi. Halil İncalık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüşümü”, içinde: *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 40-41; Emecen, “Çift Resmi”, s. 310.

alınmaktaydı⁹². Gayrimüslimlere gelince; onlardan bu vergilerin (resm-i çift, resm-i bennak ve resm-i mücerred) hiçbirini alınmaz, evli-bekâr, topraklı-topraksız ayrımı yapılmaksızın, yetişkin erkeklerin her birinden “*resm-i ispençe*” adıyla 25 akçe yıllık vergi alınırdı⁹³. Rüsûmun hâricinde, sadece gayrimüslim yetişkin erkeklerden şer‘î bir vergi olarak *cizye* vergisi⁹⁴ de alınıyordu. 1530’da gayrimüslimlerden hane başına alınan *cizye* vergisi 32 akçe olup, sadece Rabat’ta Hıristiyan nüfus bulunduğu için, buradaki 45 neferden, padişah hassı olmak üzere, toplamda 1440 akçe *cizye* vergisi tahsil edilmiştir⁹⁵.

Osmanlı Devleti’nde bazı hayvanlar üzerinden de belirli miktarlarda vergi alınıyordu. Bunlar içinde en önemlisi ise “*resm-i ağnam*” adıyla toplanan koyun-keçi vergisiydi. Muşar Nahiyesi köylerinde koyun vergisi toplamı 1530’da 5954 akçe iken 1560’da 9066 akçeye çıkmıştır (bkz. Tablo-7). Fakat tahrir defterinde Husiye ve Dirican’daki ağnam vergisi ayrıca belirtilmediği için gerçekte bu verginin 10 bin akçeyi geçeceği açıktır. Bu dönemde her iki koyundan bir akçe alındığına göre⁹⁶ nahiyedeki toplam küçükbaş hayvan mevcudunun 1530’da 2977, 1560’da da 5 bin civarında olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla 1530-1560 yılları arasında küçükbaş hayvan sayısındaki artış oranı %68 civarında olmuştur. Fakat hane sayısına göre değerlendirdiğimizde; 1530’da hane başına 16 koyun düşerken, yoğun nüfus artışı sebebiyle bu miktarın 1560’da 7,5 koyuna düştüğü anlaşılmaktadır. 1530-1560 yılları arasında koyun-keçi sayısı Berete, Mağruni, Perzelü, Rabat, Şeyh Hasanlu ve Zırkı köylerinde artarken diğer köylerde azalmıştır.

Muşar Nahiyesi köylerinde arıcılık ise yok denecek kadar azdı. Sadece Ataf’ta 120 akçe “*resm-i küvvare*”⁹⁷ adıyla bir verginin alınması, burada arıcılığın yapıldığına işaret etmektedir. Bu dönemde kovan başına bir akçe

⁹² 1530 tarihli Divriği Kanunnamesinden anlaşıldığına göre, ekinli olanın ödediği 18 akçelik vergi aslında zemin resmidir. Zemin resmi de Memlüklerden beri (kânun-ı kadîm üzere) iki dönüme bir akçe alınıyordu (BOA, TD 408, s. 677). Dolayısıyla ekünlü denilen evli erkeklerin tasarrufundaki toprağın miktarı 36 dönümden az değildi.

⁹³ “*İспенçe-i gebrân nefer 45 fî 25 1125*”, BOA, TD 408, s. 210. İspenc olarak da adlandırılan bu vergi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, s. 56-61.

⁹⁴ Cizye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 45-48.

⁹⁵ BOA, TD 408, s. 210.

⁹⁶ “*Ve âdet-i ağnâm iki koyuna bir akçe resim alına ammâ mevsimi mayıstur. Mayıs girüb koyun kuzuya karuşdukda ikisinden bir akçe alına*”, 1530 tarihli Divriği kanunnamesi, BOA, TD 408, s. 677.

⁹⁷ Güvvare ve gevvara olarak da telaffuz olunan bu kelime arı kovana manasında kullanılmıştır.

vergi alındığına⁹⁸ göre bu köyde toplam olarak 120 kovanın olduğu tahmin edilebilir.

Tablo-7: Hayvanlar Üzerinden Alınan Vergilerin Köylere Dağılımı (1530-1560)

Köyler	Âdet-i Ağnam (Akçe)		Küvvare (Akçe)
	1530	1560	1560
Ataf	1250	1000	120
Bal Hasan	350	-	-
Berete	400	2401	-
Dirican	1000	-	-
Engüzek	300	100	-
Horik	250	50	-
Husiye	30	-	-
Kâfir Viranı	-	70	-
Mağruni	212	1500	31
Mektefi	100	-	-
Öyük	200	270	-
Perzelü	-	1200	-
Rabat	40	300	-
Söğdin	200	175	-
Şeyh Hasanlu	236	500	-
Tabkırar	386	200	-
Zırkı	1000	1300	-
Toplam	5954	9066	151

Yukarıda açıklanan vergilerden başka, köylüden “*resm-i bağat*” adıyla üzüm, “*resm-i sayfi*” adıyla sebze, “*resm-i çayır*” adıyla da çayır vergisi alınmaktaydı. Fakat bu vergiler her köyde mevcut değildi. Bağ ve bahçe Ataf ve Öyük köylerinde, sebzecilik ise sadece Mağruni adlı köyde yapılmak-

⁹⁸ “*Ve resm-i küvvâre kadîmü 'l-eyyâmdan her kovandan birer akçe alınub nısfını sâhib-i timâr ve nısf-ı âherini vakıf ve mülk sahipleri alurlar imiş*”. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkı Basım, s. 883-884. Ayrıca bkz. Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası*, s. 353.

taydı. Ayrıca sadece muhatabından alınan “deştbanı⁹⁹”, “resm-i tapu¹⁰⁰” ve “resm-i arûs¹⁰¹” olarak adlandırılan vergiler de vardı. 1560 tarihli mufassal defterde, bu vergiler genellikle müstakil olarak yazılmayıp, deştbâni resm-i tapu, arus vergisi de bad-ı heva ile birlikte yazılmıştır.

3.5. Vakıf ve Mülkler

Malatya Sancağı’nda, 16. yüzyılın ilk yarısında ve çoğu Osmanlı öncesine ait olmak üzere, çok sayıda vakıf ve mülk vardı¹⁰². Bu vakıf ve mülklere ait gelirlerin bir kısmı da Muşar Nahiyesi’nde bulunan köy ve mezralardan tahsis edilmişti. Fakat 1530’dan sonra çok sayıda vakıf ve mülk gelirine el konarak bunlar has veya tımar yapılmıştır. Bu bağlamda, Muşar Nahiyesi köy ve mezralarında 1530-1560 yılları arasında gelir tahsis edilmiş olan vakıf ve mülkler aşağıda zikredilmiştir.

Evlad-ı Halil bin Yunus Vakıf ve Mülkü: 1530’da Perzelü köyü malikânesinin tamamı bu mülkün gelirleri arasında yer alırken¹⁰³, daha sonra bu gelire el konarak önce şehzade hassı yapılmış, 1560’ta ise hazineye aktarılmıştır¹⁰⁴.

İskender Bey Vakfı: 1527-1530 yılları arasında Malatya sancakbeyliği görevinde bulunan İskender Bey, sahiplerinden satın aldığı mülkleri validesi ruhu için vakfetmiştir¹⁰⁵. 1530’da Muşar Nahiyesi’ndeki Mektefi köyü malikânesinin yarısı bu vakfın gelirleri arasında yer alıyordu¹⁰⁶. Fakat 1560’da bu gelirin tımar olarak kaydedildiği görülmektedir¹⁰⁷.

Mehmed Bey veledi Yahya Paşa Mescid ve Çeşmesi Vakfı: Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey 1520’li yıllarda Malatya sancakbeyliği yapmıştır¹⁰⁸. 1530’da Muşar Nahiyesi’ndeki Masruni mezrası malikânesinin tamamı bu

⁹⁹ Herhangi bir şahsın at veya davarının bir başkasının ekinine girdiğinde ödediği cerime yani para cezasıdır. Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 149.

¹⁰⁰ Toprak parçası el değiştirdiğinde, ayrıca bina yapılarak veya harman yeri şeklinde kullanılarak zirai faaliyetin dışında bırakılan miri topraklardan maktu olarak alınan bir vergidir. Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s. 583.

¹⁰¹ Tımar sahibinin kendi toprağındaki reayadan talep ettiği gerdek hakkıdır. Halil Sahillioğlu, “Arûs Resmî”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 422-423.

¹⁰² Malatya Sancağı’ndaki vakıf ve mülkler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Göknur Gögebakan, “XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri”, *OTAM Dergisi*, 10, Ankara 1999, s. 59-86.

¹⁰³ BOA, TD 408, s. 218.

¹⁰⁴ TK 136, vrk. 63a.

¹⁰⁵ Gögebakan, “XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri”, s.70.

¹⁰⁶ BOA, TD 408, s. 208.

¹⁰⁷ TK 136, vrk. 66b.

¹⁰⁸ Gögebakan, “XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri”, s.70.

vakfa tahsis edilmişti¹⁰⁹. Fakat 1560'ta bu gelir zeamet olarak kaydedilmiştir¹¹⁰.

Muşar Eri Türbesi Vakfı: Muşar Nahiyesi'ndeki İn Pınarı adlı mezra malikânesinin tamamı, kime ait olduğu hususunda bilgi verilmeyen bu türbeye vakfedilmişti¹¹¹. Fakat 1560 yılında bu gelirin de padişah hasları arasına alındığı görülmektedir.

Şeyh Ahmed Zaviyesi Vakfı: 1530'da Muşar Nahiyesi'ndeki Örik mezrası malikânesinin tamamı bu vakfa kayıtlı¹¹² iken 1560'ta aynı mezra gelirinin padişah hassı olduğu görülmektedir¹¹³.

Şeyh Hasanlu Zaviyesi Vakfı: 1246 yılında Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad (1220-1237) tarafından verilmiş vakıfnamesi bulunan Şeyh Hasanlu Zaviyesi'nin 1530'da 1 köy ve 4 mezradan müteşekkil vakfının 1090 akçelik geliri vardı¹¹⁴. Bu tarihte Şeyh Hasanlu köyünün hem malikânesi hem de divanîsinin tamamı vakıf, rûsûm-ı örfiyesi ise tıvardı¹¹⁵.

1560'ta gelirinin tamamı padişah hassı olarak kaydedilmiş¹¹⁶ ise de sonraki yıllarda bu durum düzeltilmiş, Şeyh Hasanlu köyü ile birlikte Üçbölük, Erdek ve Teşlo¹¹⁷ adlı üç mezranın mahsulatı tekrar zaviyeye vakıf kaydedilmiş, ahalisi de gelip geçen insanlara yemek yedirmek şartıyla avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf kaydedilmiştir¹¹⁸.

1530 yılı kaydında zaviyeden Şeyh Hasanlu olarak bahsedilirken¹¹⁹, 1560 yılı kaydında Şeyh Hasanlu adlı köyde *Şeyh Ahmed Tavi* adlı bir azize ait bir mezarın olduğu zikredilmektedir¹²⁰. Zaviyenin, 1691 tarihli bir kayıttan kutbü'l-ârifin *Seyyid Şeyh Ebu'l-Vefa*¹²¹, 1777 tarihli başka bir kayıttan

¹⁰⁹ BOA, TD 408, s. 215.

¹¹⁰ TK 136, vrk. 64b.

¹¹¹ BOA, TD 156, s. 38.

¹¹² BOA, TD 408, s. 217.

¹¹³ TK 136, vrk. 60b.

¹¹⁴ Göğebakan, "XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri", s.62.

¹¹⁵ BOA, TD 408, s. 214.

¹¹⁶ TK 136, vrk. 61a.

¹¹⁷ 1560 yılında bu üç mezra Horik, Üçbölük ve Veledi adlarıyla kaydedilmiştir. Bkz. Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, s. 102.

¹¹⁸ BOA, İE.EV.23.2725.1.1

¹¹⁹ "Vakf-ı Zâviye-i Şeyh Hasanlu", BOA, TD 408, s. 214.

¹²⁰ Yinanç, Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, s. 103.

¹²¹ "Malatya Kadısına hüküm ki; Kazâ-i mezbûra tâbi' Muşar nahiyesinde asude olan kutbü'l-ârifin Seyyid Şeyh Ebu'l-Vefa kaddese sırrehu el-azizin zaviye tekyesinde..." BOA, İE.EV.23.2725.1.1

ise kutbu'l-ârifin *Şeyh Ebu'l-Vefa* ve *Şeyh Ahmed Tavail* adına kurulduğu¹²² anlaşılmaktadır. Bunlardan *Şeyh Ebu'l-Vefa* (Tacü'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî), Vefaiye tarikatının kurucusu olarak kabul edilmektedir¹²³.

Şeyh Hasanlu (Şeyhhasan/Tabanbükü) köyünde bugün Ahmed Yesevi adıyla bilinen bir türbede iki mezar bulunmaktadır. Herhangi bir özelliği olmayan bu türbelerden birinin Ahmed Yesevi'ye, diğerinin ise kardeşi *Şeyh Hasan*'a ait olduğu rivayet edilmektedir¹²⁴. Fakat *Şeyh Hasan*'a ait mezarın Arapgir'in Onar Köyü'nde olduğu bilinmektedir. Ahmed Yesevi'ye nispet edilen türbede ise aslında *Şeyh Ahmed Tavail*'in yattığı tahmin edilmektedir¹²⁵.

Şahabiye-i Kebirî Medresesi Vakfı: Malatya'daki en önemli medreselerden biri olup Cemaleddin Hızır'ın oğlu Şahabettin Hızır tarafından yaptırıldığı evkaf defterinde kayıtlıdır¹²⁶. Bu medrese vakıfları arasında 1530 ve 1560 yıllarında Muşar Nahiyesi'ndeki Ataf ve Öyük köyleri malikânesinin tamamı da yer alıyordu¹²⁷.

Uluca Hatun Zaviyesi Vakfı: 1418 tarihli vakfiyesi olup, Memlükler zamanında Malatya emiri Şahabettin Hızır'ın kızı Uluca Hatun adına yaptırılmıştır¹²⁸. 1530 ve 1560 yıllarında Muşar Nahiyesi'ndeki Berete köyü malikânesinin yarısı bu vakıf adına kayıtlıydı¹²⁹.

¹²² “Malatya Kazâsında Muşar Nahiyesinde vâki' Şeyh Hasanlu nâm karye sâkinlerinden kutbü'l-ârifin *Şeyh Ebu'l-Vefa* ve *Şeyh Ahmed Tavail* kaddese sırrehu el-azizânın tekyenişin dervişânı evlâdlarından...”. BOA, C.EV.631.31841.1.1.

¹²³ Soyu İmam Zeynelâbidin'e kadar ulaşan ve 1107 yılında Irak'ta vefat eden Tacü'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin hayatı ve vefaiye tarikatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Yaşar Ocak, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye)”, *Belleten*, LXX/257 (2006), s. 111-154; Haşim Şahin, “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 70 (2014), s. 39-54; aynı yazar, “Vefâiyye”, *DİA*, c. 42, İstanbul, 2012, s. 600-602; Hasan Yüksel, “Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 21 (2001), s. 97-105; Muhammed Beşir Aşan, “Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefâî Silsilenâmesi ve Bazı Düşünceler”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002). II/2*, Ankara, 2005, s. 1517-1524.

¹²⁴ Muhammed Beşir Aşan, “Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü Mezarlıkları”, *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu 5-6 Mayıs 1986 Elazığ, Bildiriler*, Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ, 1987, s. 148-150.

¹²⁵ Korkmaz Şen, “Baskil'deki Osmanlı Dönemine Ait Bazı Yapı ve Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi”, *Her Yönüyle Baskil*, c. 1, Elazığ, 2020, s. 358.

¹²⁶ Gögebakan, “XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri”, s.71.

¹²⁷ BOA, TD 408, s. 206, 211; TK 136, vrk. 64a, 66b.

¹²⁸ Gögebakan, “XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri”, s.81.

¹²⁹ BOA, TD 408, s. 212; TK 136, vrk. 64b.

Aişe binti Tanrıvirdi Mülkü: 1530'da Dirican köyü malikânesinin tamamı ile Çırtlık, Kalyesi ve Vengök mezraları malikânelerinin tamamı bu vakfın tasarrufundaydı¹³⁰. Fakat 1560'da gelirlerinin tamamının padişah hasası ve zeamet yapıldığı görülmektedir¹³¹.

*Yensur bin Nasır Mülkü*¹³²: 1530 ve 1560 yıllarında Söğdin köyü malikânesinin tamamı Yensur bin Nasır mülkü olarak kaydedilmiştir¹³³.

Evlad-ı Kadı Şafii Mülkü: 1530'da Muşar Nahiyesi'ndeki Bal Hasan, Horik ve Mağruni köyleri malikânelerinin tamamı bu mülk adına kayıtlıydı¹³⁴. Fakat 1560'ta bu nahiyede sadece Mağruni köyü Evlad-ı Kadı Şafii mülkü olarak bırakılmış, diğer iki köy ise padişah haslarına dâhil edilmiştir¹³⁵.

Evlad-ı Yusuf Bey, Seydi Bey, Ahmed Bey ve Şeyhi Bey Mülkü: Malatya'nın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra 1519'da yapılan ilk tahrirde, "Emlak-ı Nüvvab-ı Kal'a-i Muşar" başlığı altında Seyyid Hasan Zerakî neslinden ve Muşar Kalesi naiplerinden Seydi Bey b. Mehmed Bey'in ve Zeyneddin adındaki amcasının Yakup ve Ahmed adındaki oğullarının tasarrufunda toplamda beş köyün malikâne hisselerinden oluşan mülkleri bulunmaktaydı. Dolayısıyla 1519 tahriri gerçekleştiğinde Seydi Bey hayatta olup, Muşar Kalesi naipliğini yapan aile üyelerinin üçüncü kuşağını temsil etmekteydi. Bu durumda, Harput ve çevresinde 1185-1233 tarihleri arasında hüküm süren Artuklu döneminde Şeyh Hasan Ezrakî ailesinin bir kolunun buraya getirilip yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Selçuklular devrinde önemli bir kale olduğu bilinen Muşar Kalesi naipliği Osmanlılardaki kale dizdarlığı gibi bir görev olmalıdır. Çünkü Büyük Selçuklular'da kale muhafızlarına "naib-i kal'a" denildiği gibi, 1244'ten itibaren Malatya bölgesini ele geçiren İlhanlılar döneminde, eyaletlere "hâkim" adı altında atanan valilerinin naiplerinin olduğu da bilinmektedir. Bu naipler vergi sorunlarının yanı sıra görev yaptıkları yerin güvenliğinden de sorumluydular¹³⁶.

1519'da Muşar Kalesi naiplerinden Seydi Bey bin Mehmed Bey ve Zeyneddin adlı amcasının Yakup ve Ahmed adlı oğullarının Tabkırar, Engüzek,

¹³⁰ BOA, TD 408, s. 204, 214, 216, 217.

¹³¹ TK 136, vrk. 59b, 62b, 63a, 64b.

¹³² "Yensur Bey ibni Nasır Bey bin Yar Ali Bey", BOA, MAD 3332, s. 10.

¹³³ BOA, TD 408, s. 205; BOA, TD 323, s. 42; TK 136, vrk. 66b.

¹³⁴ Esasen 1530'da bu mülkün Malatya Sancağı'nda toplamda 6 köy, 6 mezra ve 2 kıta zemin hasılı vardı. Bkz. Gögebakan, "XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri", s. 395.

¹³⁵ BOA, TD 408, s. 203, 211; TK 136, vrk. 60b, 62b.

¹³⁶ Yüksel, Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'mûretü'l-Aziz'de Bir Seyyid Şeyh Ailesi Pir Hasan Zerraki Ailesi", s.426-427.

Mağruni ve Zırkı köyleri malikânelerinin tamamı ile Berede (Berete) köyü malikânesinin yarısından oluşan emlak geliri toplamı 3161 akçeydi¹³⁷. 1530'da Muşar Nahiyesi'ndeki Engüzek ve Zırkı köyleri malikânelerinin tamamı, Husiye köyü malikânesinin yarısı ve Bahri, Baş Viran, Bertek, Gök-din, Kayacuk, Merdesi, Salkin ve Veledi mezraları malikânesinin tamamı ile Melte mezrası malikânesinin 7/24 sehm hissesi bu mülkün tasarrufundaydı. Tabkırar'ın malikânesi ise Zeyneddin evladı için vakfedilmiş olarak görünmektedir¹³⁸. Fakat 1560'da sadece Engüzek ve Zırkı köyleri malikânesinin tamamı Evlad-ı Seydi Bey ve Zeyneddin Bey mülkü olarak bırakılmış¹³⁹, Husiye köyü malikânesinin yarı hissesi padişah haslarına dahil edilirken¹⁴⁰ mezralardaki malikânelerin tamamı ise ya tımar ya da padişah hassı yapılmıştır. Bu ailenin üyeleri 1806 yılında da Engüzek, Tabkırar ve Zırkı köyleri malikâne hisselerini tasarruf etmeye devam ediyorlardı¹⁴¹.

Kâtip Ramazan Mülkü: Melte mezrası malikânesinin 17/24 sehm hissesi bu mülkün tasarrufunda iken¹⁴², 1560'ta tımar olarak kaydedilmiştir¹⁴³.

Seydi Fahreddin Mülkü: 1530 ve 1560'da Berete köyü malikânesinin yarısı Seydi Fahreddin mülkü olarak kaydedilmiştir¹⁴⁴.

Şah Maverd binti Yusuf Bey Mülkü: 1530'da Kâfir Viranı mezrası malikânesinin tamamı bu mülkün gelirleri içinde yer alıyordu¹⁴⁵. Fakat 1560'ta bu mezra gelirini padişah haslarına dahil edilmiş olarak görmekteyiz¹⁴⁶.

¹³⁷ BOA, MAD 3332, s. 12.

¹³⁸ BOA, TD 408, s. 205, 206, 210, 213, 215, 216, 217. 1530'da Malatya Sancağı'nda bu mülkün gelirleri arasında toplam olarak 5 köy ve 22 mezra vardı. Bkz. Göğebakan, "XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri", s. 395.

¹³⁹ BOA, TD 323, s. 42; TK 136, vrk. 60a, 65a.

¹⁴⁰ TK 136, vrk. 60a, 65a.

¹⁴¹ "Malatya sancağında vâki' Muşar nâhıyesine tâbi' Engüzek ve Tabgüzar (doğrusu Tabkırar) ve Zırkı nam karyelerin tamam malikâneleri bevvab (doğrusu nüvvâb)-ı kal'a-i Muşar Seydi Bey ve Zeyneddin Bey evladı taraflarından vakfiyet ve mülkiyet üzere zabt ve tasarruf olmak meşrut olduğuna mebni Maadin-i Hümayun eminerine senevi ellibir buçuk kuruş sekiz akçe mal-ı maktû'unu vermek üzere hazihi kura-i selase-i mezburenin tamam malikânesin rub' hissesine bi'l-iştirâk mutasarrıf olan evlâd-ı vâkıfdan Seyyid Ebubekir bu esnada vefat ettiği beyanıyla mahlûl olan rub' hissesi müteveffâ-yı merkûmun oğlu Seyyid Ali'ye tevcih ve yedine berat-ı şerifim". BOA, AE.SSLM.III.244.14200.1.1. Bu konuda 1219 tarihli başka bir belge için bkz. BOA, C.ML.541.22252.1.1.

¹⁴² BOA, TD 408, s. 215.

¹⁴³ TK 136, vrk. 66b.

¹⁴⁴ BOA, TD 408, s. 212; TK 136, vrk. 64b

¹⁴⁵ BOA, TD 408, s. 215.

¹⁴⁶ TK 136, vrk. 59b.

Mülk-i Mevrus-ı Şah Sultan Hatun: 1530'da Muşar Nahiyesi'ndeki Husiye ve Mektefi köyleri malikânelerinin yarısı ile Cemaleddin, Kara Ağaç, Kuyucak-ı Ulya, Norşun ve Tay Hatun mezraları malikânelerinin tamamı bu mülkün gelirleri arasında yer alıyordu¹⁴⁷. Fakat 1560'da anılan köy ve mezraların bütün gelirleri ya padişah hassı ya da tımar olarak kaydedilmiştir.

Şah Sultan Hatun Muşar Kalesi naipliği yapmış olan *Piltan Bey oğlu Yusuf Bey*'in kızı olup, 1530'da toplam geliri 3351 akçe olan bu mülk gelirini kardeşi Şahzâde Hatun ile birlikte tasarruf ediyordu¹⁴⁸.

Evlad-ı Zeyneddin Bey Mülkü/Vakfı: 1530'da Tabkırar köyü malikânesinin tamamı Zeyneddin mülkü¹⁴⁹ iken, 1560'ta aynı isme vakıf olarak kaydedilmiştir¹⁵⁰.

Sonuç

Ortaçağlarda Minşar ve Masara adlarıyla bilinen Muşar, Fırat Nehri kıyısında yer alan ve günümüze sadece harabesi ulaşmış olan bir kaledir. Bu kaleden adını alan Muşar Nahiyesi ise 16. yüzyılda Malatya Sancağı'na bağlı olmakla birlikte, köy ve mezraları günümüzde Elazığ'ın Baskil ve Keban ilçeleri sınırları içinde yer almaktadır. Nahiyeyi oluşturan köylerden Ataf'ta kelek, Rabat'ta ise gemi işletmeleri vardı. Fırat'ın iki yakası arasındaki nehir taşımacılığı da bu köylerdeki gemi ve kelekler vasıtasıyla yapılmaktaydı. Dolayısıyla Muşar, Malatya'dan Harput ve Keban'a, oralardan da Diyarbakır ve Erzincan'a ulaşan yolların bağlantı noktalarından birini oluşturuyordu. Burada bulunan kale ise nehrin her iki yakası arasındaki geçişleri denetleyen önemli bir garnizon görevini üstlenmişti.

Muşar Nahiyesi'nde 1530'da 15 köy ve 23 mezra, 1560'ta ise 16 köy ve 25 mezra bulunmaktaydı. Köylerin en önemli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Köy ve mezralardan sağlanan vergi gelirlerinin yarısı 1530'da malikâne adıyla vakıf ve mülklere, diğer yarısı da divanî adıyla has veya tımar olarak tevcih edilmişti. Ayrıca rüsum-ı örfiye olarak adlandırılan ve çeşitli adlarla anılan vergiler de devlet veya onun temsilcisi aracılığıyla toplanmaktaydı. Fakat 1560'ta çoğu malikâne hisselerine devlet adına el konularak, bunlar padişah hassı veya sipahi tımarı olarak kaydedilmişlerdir.

16. yüzyılda Muşar Nahiyesi köyleri nüfus yoğunluğu bakımından farklılık gösteriyordu. Boyahane, gemi ve kelek gibi işletmelere sahip olan

¹⁴⁷ BOA, TD 408, s. 208, 212, 216, 218; BOA, TD 156, s. 83.

¹⁴⁸ "Mülk-i Mevrûs-ı Şah Sultan Hatun ve Şahzâde Hatun binti Yusuf Bey bin Piltan el-ma'rûf be-nâib-i kal'a-i Muşar", BOA, TD 156, s. 83.

¹⁴⁹ BOA, TD 408, s. 205; BOA, TD 156, s. 151.

¹⁵⁰ TK 136, vrk. 61a.

köyler ile zaviyesi olan vakıf köyler nüfus bakımından kalabalık olan köylerdi. Bu açıdan Ataf, Berete, Rabat ve Şeyh Hasanlu köyleri diğer köylere nazaran daha fazla gelişmişti.

Muşar Nahiyesi'ni oluşturan köylerin bir kısmı (Engüzek, Husiye, Kâfir Viranı, Mağruni ve Mektefi gibi) bugün mevcut değildir. Mevcut olanların çoğu Elazığ'ın Baskil ilçesine, Zırkı ve Tabkırar (Topkıran) ise Keban ilçesine bağlıdır. 16. yüzyılda kelek ve gemi, günümüzde ise feribotla Malatya'ya daha kısa yoldan ulaşım imkânının olması, bölge insanının öteden beri ekonomik faaliyetlerini bu şehirde sürdürmesine sebep olmuştur. Yine idari ve adli meselelerinin çözümünde kolaylık sağlaması açısından da, coğrafi yakınlığı göz önünde bulundurularak, Muşar Nahiyesi köyleri 19. yüzyıla kadar Malatya'ya bağlı kalmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD): 3332 ve 15450 numaralı Tahrir Defterleri.

Tahrir Defterleri Tasnifi (TD): 156, 163, 257, 323, 324 ve 408 numaralı defterler.

Münferit Belgeler: İE.EV.23.2725.1.1, İE.EV.23.2725.1.1, C.EV.631.31841.1, AE.SSLM.III.244.14200.1.1, C.ML.541.22252.1.1.

1.2. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK)

136, 307 ve 323 numaralı Tahrir Defterleri.

1.3. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), II, Dizin ve Tıpkı Basım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

GÜLSOY, Ersin, *Malatya Divriği ve Darende Sancakları'nın İlk Tahriri (1519)*, Fenomen Yayıncılık, 2009.

YİNANÇ, Refet, ELİBÜYÜK, Mesut, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

2. Salnameler

1301 (1883/1884) Tarihli Ma'mûretü'l-aziz Vilayet Salnamesi

1312 (1894/1895) Tarihli Ma'mûretü'l-aziz Vilayet Salnamesi

3. Kaynak Eserler

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yayınları, Ankara, 1987.

Yakut bin Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 5, Beyrut, 1977.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

4. Araştırma ve İncelemeler

AŞAN, Muhammed Beşir, “Tabanbükü (Şeyh Hasan) Köyü Mezarlıkları”, *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu 5-6 Mayıs 1986 Elazığ*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 1987, s. 147-169.

AŞAN, Muhammed Beşir, “Fırat Havzasında Tespit Edilen Vefâî Silsilenâmesi ve Bazı Düşünceler”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002). II/2*, Ankara, 2005, s. 1517-1524.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller-Malikâne-Divânî Sistemi”, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 154-155.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 125-149.

BAYKARA, Tuncer, “Ribât ve Rabât”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 125-128.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V (Ankara, 1947), s. 483-511.

ÇAKAR, Enver, “Osmanlı Döneminde Harput'ta Kırsal Yerleşme: Baskil Örneği”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, Elazığ, 2013, s. 111-118.

ÇAKAR, Enver, “19. Yüzyılın Ortalarında Keban Köylerinin İdari ve Demografik Yapısı”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 12/2, Elazığ 2019, s. 1-34.

EMECEN, Feridun, “Çift Resmi”, *DİA*, c. 8, İstanbul, , s. 309-310.

GÖĞEBAKAN, Göknur, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya, 2002.

GÖĞEBAKAN, Göknur, “XVI. Yüzyılda Malatya Kazasında Vakıflar ve Vakıf Görevlileri”, *OTAM Dergisi*, 10, Ankara 1999, s. 59-86.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne”, *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 552-553.

HINZ, Walter, *İslâmda Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990.

İLHAN, Mehmet Mehdi, “The Ottoman Archives and Their Importance For Historical Studies: With Special Reference to Arab Provinces”, *Belleten*, LV/213, Ankara, 1991, s. 433-438.

İNALCIK, Halil, “Cizye”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 45-48.

İNALCIK, Halil, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, içinde: *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 3-14.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, içinde: *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 31-65.

KALLEK, Cengiz, “Kile”, *DİA*, c. 25, Ankara, 2002, s. 568-571.

OCAK, A. Yaşar, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâîyye)”, *Belleten*, LXX/257 (2006), s. 111-154.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Arûs Resmî”, *DİA*, c. 3, İstanbul, 1991, s. 422-423.

ŞAHİN, Haşim, “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâîyye Tarikatı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 70 (2014), s. 39-54.

ŞAHİN, Haşim, “Vefâîyye”, *DİA*, c. 42, İstanbul, 2012, s. 600-602.

ŞAHİN, İlhan, “Mezraa”, *DİA*, c. 29, s. 546-548.

ŞAHİN, İlhan, “Nahiye”, *DİA*, c. 32, İstanbul, 2006, s. 306-307.

ŞEN, Korkmaz, “Baskil’deki Osmanlı Dönemine Ait Bazı Yapı ve Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi”, *Her Yönüyle Baskil*, c. 1, Elazığ, 2020, s. 340-368.

ŞEN, Korkmaz, BALABAN, Mustafa, “Baskil İlçesi’nin Tarihi Kaleleri”, *Her Yönüyle Baskil*, c. 1, Elazığ, 2020, s. 46-73.

ŞEN, Korkmaz, “The Rabat Castles-Upper Euphrates Basin As A Sample”, içinde: *Düşünce Edebiyat ve Tarih Araştırmaları*, Hiperyayın, İstanbul, 2019, s. 312-328.

TABAKOĞLU, Ahmet, “Resim”, *DİA*, c. 34, İstanbul, 2007, s.582-584.

TAŞKIN, Ünal, “Rüsûm-ı Örfiye”, *Tarih Okulu Dergisi*, XIV (2013), s. 55-73.

TUĞRULCA, Orhan, <https://malatyahaber.com/haber/musar-kalesi/>, erişim: 20.08.2020

YİĞİT, İsmail, “Ribât”, *DİA*, c. 35, İstanbul, 2008, s. 76-79.

YÜKSEL, Hasan, “Artuklular’dan Cumhuriyete Güneydoğulu Bir Seyit Ailesi: Ezrakiler ve Şecereleeri”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları/Journal of Turkish Studies*, 52 (Aralık 2019), Özer Ergenç Armağanı C. II, Ed. Cemal Kafadar, Gönül A. Tekin, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2019, s. 427-456.

YÜKSEL, Hasan, “Artuklu’dan Cumhuriyet’e Ma’mûretü’l-Aziz’de Bir Seyyid Şeyh Ailesi Pir Hasan Zerraki Ailesi”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Bildiriler*, Elazığ, 2013, s.413-450.

YÜKSEL, Hasan, “Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlöl Baba)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 21 (2001), s. 97-105.

Ekler

Resim-1: Muşar Kalesi Harabesi
(<http://www.malatyahaber.com/makale/musar-kalesi>)

Resim-2: Muşar Dağı Zirvesinde Yer Alan Mar Ahron Manastırı
(<https://www.haberturk.com/mar-ahron-manastiri-koruma-altina-aliniyor-2544673>)